

177.206

**MTA
KIK**

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

I. 12. e

A MAGYAR NYELV
LATIN JÖVEVÉNYSZAVAI

ÍRTA

FLUDOROVITS JOLÁN

1. A latin jövevényszavak felismerése nyelvtudományi irodal-
munkban igen korai. A kérdés történetének első korszakában nyelv-
tanírók ténymegállapító megjegyzéseivel találkozunk, akik többnyire
valamely hangtani megfigyeléssel kapcsolatban, rámutatnak egy-egy
szavunk latin eredetére [SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Grammatica*
Ungarica (1610): CorpGram. 122; GELEJI KATONA ISTVÁN, *Ma-
gyar Grammatikátska* (1645): CorpGram. 307]. Hogy a magyarban
vannak egyéb jövevényszavak mellett „non pauca etiam Latina“, azt
TOPPELTINUS L. is említi (*Origines et Occasus Transsylvanorum*,
1667, 70), anélkül azonban, hogy példákat idézne. Az alkalmoszerű
megjegyzések sorát a régibb magyar irodalomban TSÉTSI JÁNOS
zárja le [*Observationes Orthographico-Grammaticae* (1708): Corp.
Gram. 672].

Latin jövevényszavaink első rendszeres összeállítását az 1795-i
Debreceni Grammatikában találjuk. A grammatika írói a VI. d. Tól-
dalékban összeállítják a többi között a „Görög Szókhöz hasonlókat“ (336—7) és a „Deák Szókhöz hasonlókat“ (338—9). Az össze-
állítás nem akar teljes lenni, nem is tesz pontos különbséget átvétel
és hasonlóság között, de a helyes egyeztetések száma így is körül-
belül 50—60. A magyar-latin szóegyeztetések történetében megemlí-
tendő még BEREKSZÁSZI PÁL listája [*Ueber die Aehnlichkeit der
hungarischen Sprache mit den Morgenlaendischen*. Leipzig (1796):
158—60].

A purizmus hívei igyekeztek a latin szavaktól is megszabadí-
tani a magyar nyelvet s ez a törekvés hozta létre SÁNDOR ISTVÁN

jövevénytő-gyűjteményét, aki a Sokféle XII. darabjában (1808) „Az idegen Szavakkal egyező Szavaink“ címen latin jövevénytőszavainak a régebbi irodalomban legnagyobb gyűjteményét adja. Purista szempontból készült idegenstő-gyűjtemény KUNOSS ENDRE Gyalulat-a (1835, Pest) is, amely szintén sok meghonosult latin jövevénytőt tartalmaz.

A tisztán tudományos célú etymologiai szótárak (GYARMATHI S. Vocabularium-a, 1816, LESCHKA J. Elenchus-a, 1825 és DANKOVSZKY GERGELY Lexicon-a, 1833) természetesen latin eredetű jövevénytőszavainkat is tárgyalják s figyelmet érdemelnek, mert jövevénytőszavainak korabeli állományáról képet adnak s közülök GYARMATHI még azért is, mert a szavakat a valódi kiejtést tükröztető helyesírással közli (pl. *gimnazsiom*, *eksponálni*, *penzsió* stb.).

Valamennyi eddig említett feldolgozást az jellemzi, hogy nem tesznek különbséget közvetlenül a latinból való származás és szláv, német és új-latin közvetítéssel történt átvétel között. Ez a módszertani hiba jellemzi a latin jövevénytőszavainkat tárgyaló első összefoglaló tanulmányt, KOVÁCS GYULA, Latin elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1892. című dolgozatát is. Az egyeztetésekben megbízhatatlan, módszertelen és hiányos, de mint első összefoglalás, lexicographiai szempontból mégis alapvető jellegű. Kovács a művelt köznyelv latin eredetű szavait tárgyalta, ezt akarta a népnyelvi szókincssel kiegészíteni REL LAJOS, Latin jövevénytőszavak a magyar népnyelvben (Kolozsvár, 1898.). E dolgozatot még nagyobb óvatossággal kell fogadni, mint az előbbi, mert legtöbbször találmóra állítja fel egyeztetéseit, s a forrásközlés majdnem mindig hiányzik. — Alig ad valami újat KURSINSZKY KÁLMÁN pusztá felsorolása: Latin jövevénytőszavak a magyar irodalmi nyelvben (A gyulai r. k. főgimnázium 1910-i értesítője).

E dolgozatoknak tudománytörténeti szempontból az a jelentőségük, hogy ráterelték a kérdésre a figyelmet. KOVÁCS és REL dolgozatát a bírálatoknak és pótlásoknak egész sora követte (NyK. XII, 510 kk.; EPhK. XVI, 757 kk.; Nyr. XXI, 408; — EPhK. XXIII, 147—8; NyK. XXIX, 330 kk.; Nyr. XXVIII, 368), amelyekben több elvi jelentőségű módszertani gondolat is felvetődött. Pótlékok külön is jelentek meg, különösen a Nyr.-ben, részben REL cikkével kapcsolatban (XXVIII, 368), részben a szerkesztőség kérdésére (Milyen idegen szavakat használ a nép? Nyr. XXX, 206) beküldött válaszokban (Nyr. XXX, 387, 540; XXXI, 276; XXXII, 395).

Az említett gyűjteményeket gondosan megrostálva és a pótlékokkal kiegészítve, összeállítható a mai magyar köznyelv s részben a népnyelv latin jövevényszavainak jegyzéke; az elmúlt korokra nézve azonban külön-külön tanulmány tárgyává kellene tenni, hogy melyek az illető kor sajátos latin jövevényszavai, illetve idegen szavai, mert itt a dolog természeténél fogva a jövevényszavak mindenkori állományában nagyobb ingadozások mutatkoznak, mint egyéb jövevényszavak területén. Latin eredetű közszavaink mellett, különösen hangtani szempontból, rendkívül nagy jelentőségük van latin keresztneveinknek, minthogy ezekre a gazdag okleveles anyagban sokkal régebbi adataink vannak s mivel ezek aránylag jobban megőrizték a hagyományos hangállapotot. -- A régi magyar keresztnevek első gyűjteménye a PÁRIZ PÁPAI-BOD: Dictionarium 1767-i kiadásában található (Nomina propria apud Hungaros usitata). Ezt egészítette ki SÁNDOR I. („A hajdani s mostani Magyar Keresztnevek” Sokféle XII, 243 kk.).

Jegyzet. A latin szó egyenértékese a régi nyelvben *děák* (NySz., EtSz.), melyet a XVIII. sz. végén kezd kiszorítani a *latán*, később a *latin* (vö. MNy. X, 322—3).

2. Latin jövevényszavaink vizsgálata a XIX. század második felében helyet talált egy tágabbkörű kérdés-szövevény keretében, t. i. a latin nyelv által közvetített magyarországi kereszténység eredete s az ezzel szorosan összefüggő másik művelődéstörténeti mozzanat, a latinbetűs magyar helyesírás eredetének kérdésében. Nagy lendületet adott jövevényszavaink hangtani vizsgálatának helyesírásunk legfontosabb tanuvallomásainak megállapítása és a keresztény terminus technikusaink rendszeres feldolgozása is, de a legfontosabb, amihez a kutatások közelebb vittek, az átadó nyelv pontosabb megismerése.

Kereszténységünk és helyesírásunk eredetét először a szlávtság területén keresték. Nyelvészeti szempontból ASBÓTH OSZKÁR vetette fel először a kérdést s kereszténységünket is és helyesírásunkat is cseh eredetűnek találta.¹ Vele szemben lépett fel VOLF GYÖRGY s a kutatást egyszersmindenkorra helyes irányba terelte. Kimondotta, hogy latinbetűs helyesírásunk eredetét csak a latin orthographia alapján, és pedig a magyarországi latin kiejtés szerint érthetjük meg. Felismerte, hogy a magyarországi latin kiejtésnek legfeltűnőbb sajátossága a latin s hangnak *š* ejtése s a magyar s (*š*) hangnak, a legtöbb európai helyesírástól eltérően, s betűvel való jelölése. Erre a megfigyelésre alapította további következtetéseit. Az a nyelvter-

let, ahol az *š*-ezés eredetét keresnünk kell, nem lehet más, mint a velencevidéki olaszság, ahol a latin *s* helyén általánosan *š*-t ejtenek. Kimondja tehát azt a sokáig megdönthetetlennek látszó tételt, hogy latinságunk *s* vele együtt kereszténységünk velencevidéki, „velencés” papoktól származik.²

Ezen a nyomon indult el MELICH JÁNOS is, de VOLF elméletét több tekintetben jelentékenyen módosította. Legfontosabb megállapítása az, hogy az *š*-ezés korántsem elszigetelt jelenség, hanem megtalálható minden olyan nyugati szertartású római katolikus népnél, melynek nyelvében egyáltalán megvan az *š* hang; ez tehát nem csupán a velencevidéki olaszság sajátja, hanem egy bizonyos nagyobb, egyházi latin tradíció alapuló összefüggő nyelvterületé, melybe a pannóniai szlovének is beletartoztak, akik a magyarság felé a közvetítő szerepét játszották.³

VOLF úgy látta, hogy a velencés eredetet helyesírásunk és latin kiejtésünk egyéb sajátosságai is megerősítik, de a további kutatások ellenkező eredményre jutottak. Kiderült, hogy a magyarországi latin kiejtésnek már a másik legjellemzőbb sajátossága, a latin *g(e, i)*-nek *gy(e, i)* ejtése sem magyarázható meg velencei alapon *s* a kérdés történetében nevezetes lépést jelent MELICH újabb értekezése,⁴ melyben a magyar helyesírást XI. századi megindulásában a maga egészében vizsgálja és a korabeli helyesírás-rendszerekkel veti össze. Közismert tény, hogy a latin nyelv mai kiejtése nem egységes, hanem országokint különböző. Hogy ez a különbözőség megvolt már a X—XI. században is Európa keresztény országaiban *s* hogy ennek alapján kell a kérdést megközelíteni, ez MELICH tanulmányának alapgondolata. Ezeket a különböző latinságokat vizsgálva, MELICH kimutatja, hogy latinbetűs helyesírásunknak vannak olyan sajátosságai, amelyek kizárják a velencei eredetet, mások ismét olyanok, amelyek megvannak a velencei latinságban, de nem kizárólagosan. Az eredetet azonban nem is lehet ilyen alapon eldönteni. A latin kiejtést minden országban, különösen a román nyelvterületen, minden korban befolyásolta az anyanyelv, de lényegében népi alapon mégsem magyarázható. A latint mindenütt mint holt nyelvet tanították, egyes grammatikus iskolák többé-kevésbé tudatos ejtési szabályai szerint. Az a latin olvasásmód, amelyből a XI. századi magyar és magyarországi latin helyesírás legtöbb sajátossága megérthető, MELICH felfogása szerint legközelebb állott a X—XI. századi franciaországi beszélt latinsághoz.⁵ Ezt a hatást érthetővé teszi a X—XIII. századi Franciaország rendkívül nagy hatása egész

Európa szellemi életére, továbbá Magyarország árpádkori kapcsolatai Franciaországgal dinasztikus és kulturális téren egyaránt.⁶

Irodalom. ¹ Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Függelék. A régi magyar helyesírás eredete. NyK. XVIII, 321. — A cseh elmélet cáfolatát l. újabban MELICH, Latinbetűs helyesírásunk eredete. NyÉrt. XXV/4, 13. — ² Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? (A régi magyar orthographia kulcsa.) 1885. NyÉrt. XII, 6 kk. és Összes művek 24—112; továbbá: Első keresztény térítőink nyelvünk, írásunk és történetünk tanubizonysága szerint. 1895. BpSz. LXXXV—LXXXVI. és Össz. műv. 113—225. — ³ Szláv jövevényszavaink I, 2. (A magyar nyelv keresztény terminológiája) 1905. — ⁴ Latinbetűs helyesírásunk eredete. NyÉrt. XXV/4. (1934). — ⁵ MELICH a X. századi franciaországi latinság ejtési sajátosságainak megállapításánál ABBO fleury-i bencés X. századi „Quaestiones grammaticales” c. művét veszi alapul — ⁶ Vö. PAIS, Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpád. REHFou. I, 15—26. — MOÓR ELEMÉR nem fogadja el MELICH itt vázolt elméletét a magyarországi latinság francia kapcsolatairól, ő erősebbnek látja az olasz s még inkább a német hatást (Népünk és nyelvünk VII, 1—14).

3. VOLF és MELICH kutatásai latin jövevényszavainknak nemcsak tárgyi és történeti hátterére vetettek világot, hanem igen sok hangtani kérdését is tisztázták. Ezeket a hangtani természetű megállapításokat FLUDOROVITS JOLÁN egészítette ki és foglalta rendszerbe, a latin és magyar hangtörténet adatainak összekapcsolásával (Latin jövevényszavaink hangtana. MNy. XXVI. és külön is MNy. tud. Társ. kiadv. 26. sz. 1930).

Az idézett művek rövidítéseinek jegyzéke: ALMA = Archivum latinitatis medii aevi (Bulletin Du Cange) Paris 1925. — BEAULIEUX = CH. BEAULIEUX, Essai sur l'histoire de la pronociation du latin en France. Revue des Etudes Latines V, 68—82. — GRÖBER = G. GRÖBER, Grundriss der romanischen Philologie. I. Strassburg, 1888. — JURET, Phonétique = A. C. JURET, La phonétique latine. Paris, 1929. — KZr. = Kuhns Zeitschrift = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Berlin, 1852. — LINDSAY = W. M. LINDSAY, Die lateinische Sprache. Übers. von M. NOHL. Leipzig, 1897. — MELICH, Helyesírásunk = MELICH JÁNOS, Latinbetűs helyesírásunk eredete. Akadémiai Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből. XXV/4 (1934). — ML., Einf. = W. MEYER—LÜBKE, Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft.³ Heidelberg, 1920. — ML., Gram. = W. MEYER—LÜBKE, Grammatik der romanischen Sprachen I. Leipzig, 1894. — óm. = ó-magyar. — OrthVng. = MELICH JÁNOS, Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 8. — R. = régi magyar nyelv. — REL. = Revue des Etudes Latines. Paris. 1923. — REHFou = Revue des Etudes Hongroises et Finno Ougriennes. Paris, 1923. — Rom. Forsch. = Romanische Forschungen. Erlangen, 1882. — SCHUCHARDT = H. SCHUCHARDT, Der Vocalismus des Vulgarlateins I—III. Leipzig, 1866—1868. — SEELMANN = E. SEELMANN, Die Aussprache des Lateins. Heilbronn, 1885. — STOLZ—SCHMALZ, Lat. Gr. = STOLZ—SCHMALZ, Lateinische Grammatik⁵ (neubearb. v. M. Leumann u. J. B. Hofmann) München, 1928. — ZAUNER, Rom. Sprachwiss. = A. ZAUNER, Roma-

nische Sprachwissenschaft² Leipzig, 1905. (Samml. Göschen). — ZRPh. = Zeitschrift für romanische Philologie. Halle, 1876.

4. I. latin jövevényszavaink átvételének története egybeesik nyelvünk egész történetével a X. század végétől a mai napig. A kereszténység megjelenése óta megszakítás nélkül folyton veszünk át latin szavakat. Összefüggő rétegeket azonban, ha vannak is egyes hangtani kritériumok, amelyek alapján bizonyos szavak elkülönülnek (*hártya* — *kártya*, *bestye* — *bestia*, N. *letenye* — *létánia* stb.), megállapítani nem lehet. — Az átvétel folytonossága mellett mégis vannak a latin hatásnak kiemelkedő pontjai, amikor egy-egy művelődéstörténeti mozzanattal kapcsolatban nagyobb tömegben és többé-kevésbé egységes fogalmi csoportokban kerültek át nyelvünkbe latin jövevényszavak. Az első korszak a latin hatás történetében a kereszténység elterjedése. Ekkor terjedtek el az egyház térítő munkássága révén az új fogalmakkal együtt latin eredetű keresztény terminus technicusaink. A második jelentékenyebb latin hatást a XVI. századi reformáció s vele a művelődés szélesebb rétegekben való elterjedése hozta magával. Mivel a tanítás nyelve és középpontja a latin volt, ezen az úton az iskolai életnek, a tudományos fogalmaknak nagyszámú latin neve jutott bele nyelvünkbe. Végül a harmadik, szintén igen erős hatás a XVIII. században, az állami, jogi élet s a társadalom nagy rétegeinek ellatinosodása idején érte nyelvünket. Ez a barokk-latinság nyomot hagyott nyelvünkben a művelődésnek több területén, de leginkább a jogi, közigazgatási, gazdasági berendezkedésre vonatkozó szavainkban mutatkozik hatása.

Latin jövevényszavaink mennyisége török, szláv stb. jövevényszavaink megállapodottabb jellegével szemben koronként változó. Egyrészt folyton áramlanak nyelvünkbe a tudomány, irodalom, politika és hivatalos élet útján újabb és újabb műveltség-szók, másrészt, különösen a nyelvújítás óta, igen sok latin szó kiveszett a köznyelvből. A népnyelvben sokkal több a nyelvújítástól érintetlenül hagyott latin szóanyag s innen van az, hogy az irodalmi nyelvben igen sok latin eredetű szavunknak erős hangulati velejárója van, némi magyaros-népies színezettel (pl. *juss*, '*jussa* van valamihez' a hangulatilag közömbös *jog*-gal szemben, hasonlóképen *elemőzsia*, *kurta*, *mágnás*, *patika*, *piktor*, *vakáció* stb.). — A népnyelv mellett bizonyos konzerváló erő jelentkezik a protestáns, elsősorban a református egyházi nyelvben is, mind a szóhasználat terén (pl. a római katolikus *szentség* a reformátusoknál *sákramentom*, az *eklézsia*, 'Kirchengemeinde' szó pedig nem is alkalmazható másra, mint református

gyülekezetre), mind a hagyományos hangalak megőrzésében (az *evangélium* a református egyház kiejtésében egészen a legutóbbi időig, sőt részben még ma is *evangéliom*).

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy latin jövevényszavaink terjedése csak felülről lefelé, magasabb társadalmi osztályból alacsonyabba, latinos műveltségű egyének útján történhetik. Ezért van az, hogy minél magasabb stílus-réteg felé haladunk, annál több latin jövevényszót találunk, míg végre az idegen szókön keresztül a tudományos terminus technicusokhoz jutunk. — Az átvételnek éppen ez a tudatos jellege teszi érthetővé azt, hogy az írott alaknak az egész nyelvtörténet folyamán olyan nagy a hatása és a nagy szerepet játszó visszalatinosítás olyan gyakran megzavarja a fejlődésbeli folytonosságot.

Irodalom. MELICH, A jövevényszavak elterjedésének módjáról. MNy. XXIX, 1—10. — A latin nyelv jelentőségéről Magyarországon a XVIII. században I. SZERFÜ, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest, 1926.

5. Az átadó nyelv a középkori, illetőleg újkori latin. — A középkori vagy középlatin (Mittellatein, latin médiával) a klasszikus latin irodalmi nyelv kései fokának folytatása a VI.—VII. századtól a humanizmusig. A kései latinban már megvolt a későbbi fejlődés csirája: a klasszikus latin nyelv, mely Cicero korában és a császárkor elején logikai-grammatikai elvekkel szigorúan megkötött és esztétikai szempontoktól irányított irodalmi nyelv volt, körülbelül a III. századtól kezdve veszít eredeti fegyelmezettségéből és a mellette élő beszélt nyelv (lingua vulgaris, lingua rustica, sermo plebeius stb) ellentétes irányú hatása alá kerül. Azzal, hogy a kereszténység fokozódó mértékben bevonul az irodalomba, illetve az irodalmi nyelvet lefoglalja új gondolatrendszere számára, tág kapu nyílik a vulgarismusok, graecismusok és hebraeismusok beáradásának, szókészlet és mondatfűzés terén egyaránt. Kialakul lassankint a bibliafordítások, az egyházi szertartások és az egyházi írók nyelvéből az egyházi latin nyelv, mely az egész keresztény Európában sok tekintetben egységesen, de országokint vagy inkább műveltségkörök szerint más-más színezettel fejlődik tovább. — A latin nyelv a VIII. század óta holt nyelv, egy olyan mesterségesen fenntartott irodalmi nyelv, mely nem vonhatta ki magát a vulgáris, illetőleg később a román nyelvek hatása alól, de az olvasott és utánzott (részben klasszikus-kori) írókban mindig újból és újból védelmet talált ellene. A népnyelv hatása a VIII—IX. században érte el tetőfokát, mikor sok szövegről alig lehet megállapítani,

hogy latin-e az még, vagy már francia stb. Ekkor következett be a mi latinságunk szempontjából az egész középkori latinság történetének legfontosabb mozzanata: a Nagy Károly nevéhez fűződő, nyelvészetileg még kellőképp nem méltatott klasszikus megújulás, mely után a latin nyelv nagy mértékben önállósult. Ez a renaissance az írás, a helyesírás, a kiejtés és az alaktan reformját jelentette, melynek eredménye az lett, hogy a X. századtól kezdve az írott emlékek latinsága, legalább is formailag, összehasonlíthatatlanul jobb, mint Nagy Károly előtt. A kiejtés természetesen nem térhetett vissza a klaesszikushoz, a reform csak arra korlátozódott, hogy ezentúl minden írott betűt kiejtettek és igyekeztek tekintetbe venni a klasszikus grammatikák utasításait. — A román népeknél a latin nyelv sorsa elválaszthatatlan az anyanyelvtől, mert a latin írásképet többé-kevésbé artikulációs bázisuk alapján ejtették. A nem-román országokban azonban — bár közvetve vagy közvetlenül azok is román népektől tanultak latinul — kezdettől fogva (íreknél, angol-szászoknál) erősebb a klasszikus hagyomány hatása. Az anyanyelv hatása kétségtelenül belejátszott minden nép latin olvasásába, de a nem-román népeknél jobban kidomborodott a tudós jellege.

Irodalom. A középlatin fogalmára vö. L. TRAUBE, Vorlesungen u. Abhandlungen II.: Einleitung in die lat. Philologie des Mittelalters (hgg. v. P. LEHMANN) München, 1911; P. LEHMANN, Vom Mittelalter und von der lateinischen Philologie des Mittelalters (Quellen u. Untersuchungen zur lat. Phil. des Mittelalters V, 1), München, 1914.; az egész problémakör rövid összefoglalását l. K. STRECKER, Einführung in das Mittellatein. Berlin, 1928. — A vulgaris latin mibenlétének sokat vitatott kérdésére vö. W. de GROOT, Idées d'hier et d'aujourd'hui sur l'histoire de la langue latine. REL. I, 110—20. — Az egyházi latin megítélésére l. I. FELDER, Die lateinische Kirchensprache nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Feldkirch, 1904—5; igen jó áttekintést ad nyelvi szempontból: H. P. NUNN, An Introduction to ecclesiastical Latin². London—Cambridge, 1927. és F. KAULEN, Handbuch zur Vulgata² Freiburg, 1904. — A karoling reform jellemzéséhez vö. F. LOT, A quelle époque a-t-on cessé de parler latin. ALMA VI, 144—152 (La réforme carolingienne).

6. A magyarországi latinság a karoling-reformon keresztül, formailag nagy mértékben megtisztult, egyetemes középkori latin irodalmi nyelvnek egyik ága. Különböző időkben, különféle külföldi hatások érvényesültek, sőt kezdetben egyideig egymás mellett is élhettek,¹ de ezeknek a kapcsolatoknak tudományos feldolgozása ma még hiányzik.

A magyarországi latinság sajátos szókészletére vonatkozólag tudunkkal először SAMBUCUS tett megfigyeléseket, aki az 1581-i Werbőczy-kiadásának függelékében a Magyarországon

használatos jogi kifejezéseket értelmezi. — Speciális szótári művekben SZENCZI MOLNÁR ALBERTNél találkozunk az első gyűjteménnyel, aki Dictionariumának 1611-i kiadásában függelékképpen néhány nehezebben érthető magyarországi latin szót gyűjt össze. — Jóval gazdagabb a PÁRIZ-PÁPAI-BOD Dictionariuma 1767-i kiadásának latin magyar részéhez csatolt *Glossariolum*. — A legbővebb anyagot azonban MÁRTON JÓZSEF 1818-i *Lexicon trilingue* latin-magyar-német részéhez mellékelt *Glossarium* tartalmazza. — Már a XVIII. század vége felé felmerült az óhaj egy teljes magyar glossarium megszerkesztésére,² az óhaj azonban csak századunk legelején BARTAL ANTAL művében (*Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae, 1910) vált valóra, mely fogyatkozásai ellenére is nagy hiányt pótol s még ma is nélkülözhetetlen. — Igen sok használható anyagot tartalmaz a magyarországi latinságra vonatkozólag is NAGY NÉP. JÁNOS *Hierolexicon*-a (Szombathely, 1845).

Ami a magyarországi latinság hangtanát illeti, a mai latin kiejtőmód csaknem teljesen tudományos alapon, tradíciótól függetlenül alakult ki, ezért az eredeti, hagyományos hangérték megállapítása rendszerint csak közvetett módon történhetik. Azok az eszközök, melyek alapján a magyarországi latinság hangtana rekonstruálható, a vulgaris latin, illetve román nyelvek hangtörténeti tanulságai mellett, a következők: 1. a magyarországi latin emlékek orthographiája (*ecclesia*, *celum*, *eligere*, *ylariter*, *impnus*, *caussa*, *alumpnus*, *domnus*, *poplus* stb.); 2. magyar hangoknak a latin betűsorral való jelölése latinbetűs helyesírásunk történetének egész folyamán; 3. mai latin olvasásunknak egy-két középlatin maradványa [*k* (*e*, *i*) = *c* (*e*, *i*), *t* (*i* + *voc.*) = *c* (*i* + *voc.*)]; 4. a Magyarországon készült nem-latinbetűs latin szövegemlékek;³ 5. a magyarországi latin ejtést tükröző latin jövevényszavak az oláhban;⁴ 6. régebbi grammatikusainak a korabeli kiejtésre vonatkozó egy-egy megjegyzése.

Mindezeknél nagyobb fontossága van azonban a magyarországi latinság hangtanára vonatkozólag latin jövevényszavaink hangtani vallomásának.

Irodalom. ¹ Vö. MELICH, Helyesírásunk 44. — ² Vö. a Merkur von Ungarn 1786. I, 124—36. pályázati hirdetményét: *Preisaufrage auf ein Glossarium mediae et infimae Latinitatis Hungariae. Ecclesiastico-Historico-Diplomatico-Iuridico-Oeconomico-Dicafterialis-Philologico-Reale*. Érdekes különben, hogy az 1777-i *Ratio educationis* (116. és 146. §) elrendeli a Magyarországon használatos „vocalia... provincialia, technica et forensia” tanítását s FRIMML szerint (Az 1777-i *Ratio educ.*, 118) a *Ratio* első szövegezése szerint össze kellett volna gyűjteni a provincialismusokat, hogy a tanulók könnyebben megtanulhassák. — ³ Módszertani értékelésükre vö.

TREML: MNy. XXIX, 26—7. — ⁴ TREML, A magyarországi latin *š*-ezés az oláhban, MNy. XXIX, 25—37. és GÖBL: MNy. XXX, 181—2.

7. Latin jövevéyszavaink hangrendszerének vizsgálatában kiindulópont csak a klasszikus latin lehet, amely a középlatinnak legrégibb foka, s amelyen minden későbbi változás végbement. Az átvétel korában lévő tényleges hangállapot meghatározásához a vulgáris latin, illetve a román hangviszonyok ismerete alapján próbálunk eljutni.

A „klasszikus latin“ nem teljesen merev fogalom. Itt és a továbbiakban értjük rajta a műveltek normális kiejtését a köztársaság végén és a császárkor első két századában. Ebben a korban az az íráskép nagyjából megfelel a betűk hangértékének.

Az egész hangtani áttekintésre vö. FLUDOROVITS idézett tanulmányát. MNy. XXVI.

8. A magánhangzók quantitása és kvalitása. A klassz. lat. quantitás történeti, etymologiai quantitás volt, azaz bármely fonétikai helyzetben minden hang eredeti hangszínének megtartásával lehetett hosszú is meg rövid is. A vulg. lat.-ban ez az eredeti hangállapot megváltozott, amennyiben a quantitativ különbséghez qualitativ különbség járult: ugyanazon hangnak rövid változata nyílt, hosszú változata zárt lett. A fejlődés következő fokán az etymologiai quantitás helyébe fonétikai quantitás lép: hangsúlyos helyzetben minden nyíltszótagbeli magánhangzó hosszú, minden zárt szótagbeli rövid. (Hangsúlytalan szótagban minden quantitativ különbség elmosódott.) A quantitas megváltozása a román nyelvekben egyes hangok hangszínében további változásokat okozott, ami itt-ott lat. jövevéyszavainkban is jelentkezik.

Irodalom. STOLZ—SCHMALZ, Lat. Gr. I, 63—4; JURET, Phonétique 39; ML. Einf. 138—150; ML., Gram. I, 51.

9. Latin *ā*. Rövid és hosszú illab. *ā*, qualitativ különbség nélkül; a quantitativ viszonyokról biztosat nem mondhatni, úgy látszik, általában megmaradt az eredeti állapot, csak bizonyos hangcsoportok (pl. *-gn*) előtt állhatott be nyúlás. Magyar megfelelőek: I. Lat. *ā* ∞ magy. *á*: Aron < egyh. lat. Aaron, pápa < egyh. lat. papa; Orbán < egyh. lat. Urbanus; Agnes < egyh. lat. Agnes. — II. Lat. *ā* ∞ magy. 1. *á*: fáklya < lat. *facula*, párdúc < lat. *pardus*; 2. (óm. *ā* > o >) *a*: Ambrus < egyh. lat. Ambrosius, Amadé < egyh. lat. Amadaeus; Marton > Márton < egyh. lat. Martinus; 3. *a*: angyal

< egyh. lat. *angelus*, *paradicsom* < egyh. lat. *paradisum* (acc.);
 4. *e*: *Elek* < egyh. lat. *Alexius*, *mise* (R. *misét*) < egyh. lat. *missa*.

Irodalom. LINDSAY 15; SEELMANN 169 kk.; SCHUCHARDT I, 169 k.; — MNy. XXVI, 50—3.

10. Latin *e* hangok. A klassz. lat. *ē* a fejlődés folyamán zárt, az *ĕ* nyílt lett. A klasszikus kor vége felé az *ae* és *oe* monophthongussá válásával az *e* hangok rendszere bővebb lett. E másodlagos *e* hangok közül az *ae* folytatása inkább nyílt *ē*, az *oe*-é inkább zárt *ĕ*.¹ A román nyelvek a zárt és nyílt *e* közötti különbséget világosan mutatják (l. ML., Gram. I, 141). A quantitativ különbséget a fonétikai helyzet szabja meg, nyílt szótagban mindkettő (*e* és *ē*) hosszú, zárt szótagban rövid.

A középlelatinban az *ae* és *oe* mint monophthongus jelentkezik, s az *ae*-t általában nyíltan olvasták. A magyarországi latinságban a legrégibb oklevelekben és egyéb emlékekben a lat. *ae* helyén *ē* van, ezt később egyszerű *e* váltja fel. A humanisták újra *ē*-t írnak, míg a XVI. sz.-ban az *ae* jelölés végleg kiszorítja.² A klassz. lat. *oe* helyén a magyarországi latinságban *e* van, néha váltakozva az *oe* írással, sőt az *ae* jelöléssel is.

Latin jövevényszavaink megfelelése nem az eredeti klassz. lat. hosszúságot és rövidséget, hanem a vulg. lat. zártságot és nyíltságot tükrözteti vissza. A megfelelések a következők: I. Vulg. lat. *ē* ∞ 1. magy. *e*: *Benedék* < egyh. lat. *Benedictus*, *Egyéd* < egyh. lat. *Aegidius*; 2. *é* (< *ē*): *Jézus* (R. nyílt *ē*-vel vö. OrthVng. 9.) < egyh. lat. *Jesus*,³ gör. Ἰησούς, *Péter* (vö. Sylvester: Heyd. Seb. 63.) < egyh. lat. *Petrus* (vö. fr. *Pierre*), *prédikál* (OrthVng. 10) < lat., egyh. lat. *praedicare*, *Máté* (OrthVng. 15) < egyh. lat. *Matthaeus*, *préda* (OrthVng. 10) < lat. *praeda*; — II. Vulg. lat. *ē* ∞ magy. 1. *ē*: *Béthlehem* < egyh. lat. *Bethlehem*, gör. Βηθλεέμ; *Dēmētēr* < egyh. lat. *Demetrius*; 2. *é*: *dénár* < egyh. lat. *denarius*, R. *Egyiptom* < lat. *Aegyptum* (acc.), *kréta* < lat. *creta*, R. *régula* < lat. *regula*, *tégla* < lat. *tegula*.

A megfeleléseket keresztezi az a magyar hangtani törvényszerűség, hogy a vegyeshangú szavakban minden rövid *e* zárt lesz, tehát pl. *ēklézsia*, noha az egyh. lat. *ecclesia* szóban kétségtelenül *ē* volt (vö. ML., Einf. 124) u. i. *Cēcilia*, *Cēcille*, *Cicelle* < egyh. lat. *Caecilia* stb., vö. MNy. XXVI, 120.

Néhány esetben, a latintól függetlenül, a magyar *e* hangokkal együtt végbement az *e* > *i* változás: *Illés* (OkI Sz.) < egyh. lat.

Elias, Ilona < egyh. lat. *Helena, Izsó* < egyh. lat. *Esau, Bálint* (Oklsz.) < egyh. lat. *Valentinus* ∞ *Balentinus* (EtSz.), *Lőrinc* (Oklsz.) < egyh. lat. *Laurentius*.

Irodalom. LINDSAY 20; SEELMANN 175 kk.; SCHUCHARDT I, 226 kk. — MNy. XXVI, 118—21. ¹ A román nyelvek megfelelései e tekintetben nem egybehangzóak (ML., Einf. 131; ML., Gram. I, 53). ² Vö. MELICH, Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás 7 kk. ³ Valószínűleg nyílt *e*-vel, vö. GRÖBER, Grundr. I, 661.

11. Latin *i*. Rövid és hosszú palatalis *i*; a hosszú *i* zárt, a rövid *i* nyílt. Az *i* hangok csoportjába tartozik a görög *υ* is, mely a klaszszikus korbeli átvételekben már *i*. Magyar szempontból nincs minőségi különbség az *ī* és *i* sem az *i* és *y* között. — Magyar megfelelései 1. *i* (a félig-meddig tudós szókban és bibliai nevekben és az újabb eredetű átvételekben): *Izsák* < egyh. lat. *Isaac, Simon* < egyh. lat. *Simon, Dávid* < egyh. lat. *David, papiros* < lat. *papyrus*; — 2. magyar *i* > *e*: *Semjén* (hn. vö. MNy. IV, 125) < egyh. lat. *Simeon, R. Kellen, Gellen, Kilián* SzlJöv. I, 2 : 183 < egyh. lat. *Chilianus, Dénes, Gyenes* (1138/1329: *Dienis*) < egyh. lat. *Dionysius, Velence* < lat. *Venicia, Veniza* MNy. II, 212; — 3. magy. *i* ∞ *ü* > *ö*: *Fülöp* (Oklsz.) < egyh. lat. *Philippus, fülemile* (NySz.) < lat. *philomela, Egyed* (Oklsz.) < egyh. lat. *Aegidius; Bereck, Böröck* (EtSz.) < egyh. lat. *Brictius, Benedek* (EtSz., Oklsz.) < egyh. lat. *Benedictus*; — 4. *u* > *o*: (mélyhangú szavak hangsúlytalan végszótagjában): *Agoston* (Oklsz.) < egyh. lat. *A(u)gustinus, Márton* (SzlJöv. I, 2 : 194) < egyh. lat. *Martinus*, régi magyar *Móroc* (csn.), újabban *Móric* (Oklsz.) < egyh. lat. *Mauritius*.

Irodalom. LINDSAY 26 kk.; SEELMANN 191 kk. és 219—21; SCHUCHARDT II, 218; MNy. XXVI, 121—2.

12. Latin *o*. A hosszú *o* zárt volt, a rövid *o* nyílt. — Magyar szempontból a két változat között minőségi különbség nincs. Magyar megfelelései a következők: 1. *o*: *Domokos* < egyh. lat. *Dominicus, iskola* < lat. *schola, ostya* < egyh. lat. *hostia*; — 2. *ó*: *óra* < lat. *hora, móres* < lat. *mores, mód* < lat. *modus, rózsa* < lat. *rosa*; nyílt szóvégen ma általános: *báró* < klat. *baro; porció* < lat. *portio, stáció* < lat. *statio*; — a XI—XII. sz.-ban, miként a szl. *o* (vö. *széna* < *seño*) a lat. szóvégi *o* is *a* lett: *páva* < lat. *pavo, lecke* (óm. *lekcia, lekca, lekce*) < lat., egyh. lat. *lectio* (vö. MELICH, MNy. XXIX, 113—4); — 3. *a*: *Tamás* < egyh. lat. *Thomas, patika* < klat. *(a)potheca, Antal* < egyh. lat. *Antonius, Salamon* < egyh. lat. *Salomon, Bertalan* < egyh. lat. *Bartholomaeus*.

A régi magyar *Arun*, *kántur*, *pásztur* alakok viszonyára a lat. *Aaron*, *cantor*, *pastor*-hoz vö. MNy. XXVI, 123—4.

Irodalom. LINDSAY 34 kk.; SEELMANN 208 kk.; SCHUCHARDT II, 91. kk.; MNy. XXVI, 123—4.

13. Latin *u*. A hosszú *ū* zárt, a rövid *ū* nyílt. Az utóbbi román szempontból összeesett a rövid zárt *o*-val; a különbséget csak a szardíniai logudoro-i nyelvjárás és az oláh nyelv őrizte meg, s ezen felül az albán nyelv latin jövevényszavai is.

Magyar megfelelői szó belsejében 1. *u*: *dupla* < lat. *dupla* (fem.), *figura* < lat. *figura*, *cédula* < klat. *cedula*; 2. *o*: *Orbán* < egyh. lat. *Urbanus*, *Orsolya* < egyh. lat. *Ursula*, *Ágoston* < egyh. lat. *A(u)gustinus*, *ampolna* < egyh. lat. *ampulla*, *Tiborc* < egyh. lat. *Tiburtius*, *uzsora* < lat. *usura*.

A névszók *-us*, *-um* végződése. A klassz. lat. *-us*, *-um* szóvég a latin írott emlékekben a Karoling-kor után általában *-us*, *-um* formában jelentkezik, a magyarországi latinságban szintén. A vulg. latinban azonban a szóvégi *-u(m)*, mint általában, itt is zárt *o* lett (ol. *caballo*, *cielo*, sp. *grueso*, ptg. *grosso*) — amennyiben t. i. le nem kopott, mint pl. a franciában. Azokban a nyelvekben, amelyekben az *ū > o* változás nem történt meg, a szóvégen is megmaradt az *u* (oláh: *lucru*). Ez a vulg. latin hangfejlődés nem maradt nyom nélkül a latin szöveg olvasásában. A franciaországi latinságban írott szövegekben is kimutatható az *o(m)* jelölés a lat. *-um* helyén (vö. REL. V, 77, 80), az ófr. költői emlékekben pedig közönséges az *um ∞ ōn* asszonánc (*Ihesum: passion* vö. RomForsch. X, 524—5). — A magyarnyelvű kódexekben a XV. sz.-tól kezdve a latin tulajdonnevek és kisebb-nagyobb betoldások írásában *-us ∞ -os*, *-um ∞ -om* írásmód minden szabályszerűség nélkül váltakozik egymással (vö. SZINNYEI NyK. XLIII, 103—4).

Jövevényszavainkban a megfelelések a következők: I. Lat. *-us* a XIII. sz.-tól kezdve kimutatható adatokban kivétel nélkül *-us* (*Mortunus*, *Angyolus*, *Mouricius* stb., l. OklSz., EtSz. < egyh. lat. *Martinus*, *Angelus*, *Mauritius*). Ez az *-us* a magyar nyelvtörténet folyamán három irányban fejlődött: 1. a tulajdonnevek (keresztnevek) legnagyobb részében a nyelvérzék a magy. *-us* (*-üs*) kicsinyítő, ill. becéző képzővel azonosította és elvonva a vélt alapszót, az *-us* végzetet elhagyta. Így keletkeztek a *Benedek*, *Fábián*, *Fülöp*, *Márton* stb. nevek az egyh. latin *Benedicus*, *Fabianus*, *Philippus*, *Martinus* alakokból. Vö. MELICH MNy. X, 249—55. — 2. Az *-us* a magy.

nyelvtörténet folyamán -os lett: *Domokos*, *Jeromos* < egyh. lat. *Dominicus*, *Hieronymus*; — a köznevek közül csupán *papiros* < lat. *papyrus*, *plébános* < egyh. lat. *plebanus*; — 3. Az -us megmaradt, ill. az -os alakkal való váltakozás után az -us alak győzött: *Jézus* (mindig így, vö. SzJöv. I, 2 : 186) < egyh. lat. *Jesus*, *Krisztus* (régén *Krisztos* is, l. u. o.) < egyh. lat. *Christus*, *Mátyus* < egyh. lat. *Matthaeus*; — a köznevekben ma (*papiros* és *plébános* kivételével) általános: *ambitus* < lat. *ambitus*, *ap(p)etitus* < lat. *appetitus*, *ciprus* < lat. *cyprus*, *juss* < lat. *ius*, *kalamus* < lat. *calamus*, *kórus* < lat. *chorus*, *rigmus* < lat. *rhythmus*, *titulus* < lat. *titulus*, *virtus* < lat. *virtus* stb.

II. Lat. -um magyar megfelelője a mai köznyelvben és népnyelvben, eltekintve az egészen új visszalatinosítástól, csaknem kivétel nélkül -om: *alabástrom* < lat. *alabastrum*, *áristom* < klat. *arestum*, *cimbalom* < lat. *cymbalum*, *cirkalom* < lat. *circulum* (acc.), *citrom* < lat. *citrum*, *Egyiptom* < lat. *Aegyptum* (acc.), *finom* < klat. *finum* (seml.), *klastrom* < egyh. lat. *cla(u)strum*, *lajstrom* < klat., h. lat. *regestrum*, *liliom* < lat. *lilium*, *mártirom(ság)* < egyh. lat. *martyrium*, *paradicsom* < egyh. lat. *paradisum* (acc.), *templom* < lat. *templum* stb. Ott is, ahol a mai magyar irodalmi nyelvben -um van, egészen a legújabb időkig kimutatható az -om-os alak (*kollég(y)iom*, *evang(y)éliom* stb. < lat. *collegium*, *evangelium*).

Az -us és -um magyar megfeleléseiben mutatkozó sajtóságot kettősség (lat. -us ∞ általában -us, de lat. -um ∞ magy. -om), noha a régi nyelv adatai az -om eredeti hangzását illetőleg, valószínűleg orthographiai okok folytán, nem egybehangzóak (vö. pl. a HB. *paradisum* alakját), nem lehetetlen, hogy vulg. lat. előzményekre megy vissza.

Hasonló kétféleség van a franciák lat. olvasásában is: -us $\circ$: *ūs* (*humus*, *prospectus* stb.), de lat. -um $\circ$: *om* (*album*, *pensum*, *Te Deum* stb.) vö. NYROP, *Phonétique*⁴ 183 és ez a különbség visszanyúlik az ófr.-ba (vö. Rom. Forsch. X, 524). U. e. a kettősség — mint azt KLUGE a gót nyelv lat. jövevényszavaiból megállapította — kimutatható a vulg. lat.-ban is (gót *aggilus* < lat. *angelus*, de *wein* < lat. **vino*) vö. ZRPh. VII, 559 és PAUL, *Grundriss* I, 390. (Vö. egyébként MNy. XXVI, 194—5.)

A lat. -us, -ius és -um, -ium néhány esetben a lat.-tól függetlenül a magy.-ban -is (*ics*), ill. -im alakban jelentkezik: *golyóbis* < lat. *globus*, *garádics* < lat. *gradus*, *kalamáris* < lat. *calamarius*, *cinterem* < *cinterim* (EtSz) < klat. *cimiterium*. Ez a sajtóságos

hangmegfelelés a régi nyelvben még nagyobb számú adattal van képviselve; a régi adatokat és a jelenség magyar hátterét l. MNy. XXVI, 195—6.

Irodalom. LINDSAY 38 kk.; SEELMANN 215 kk.; SCHUCHARDT II, 91 kk.; MNy. XXVI, 189—96.

14. Hangsúlytalan nyíltszótagbeli rövid magánhangzók kiesése minden expiratorikus hangsúlyú nyelvben előfordul, így a latinban is és a magyarban is. A kieső magánhangzók általában magas nyelvállásúak, előfordul azonban, bár ritkábban, közép-, sőt alsó nyelvállású magánhangzók kiesése is.

A latinban syncope állott v. állhatott be a proparoxytononokban *l* előtt és pedig a *-cul* suffixumban, mind az idg. *-kolo* demin. képző, mind az idg. *-tlo*: ó-lat. *clo(clu)* képző folytatásában (*oc(u)lus*, *circ(u)lus*; *peric(u)lum*, *saec(u)lum*). A vulg. latinban ez a syncope szabályszerűen fellép (vö. ol. *occhio*, *cerchio* stb.), sőt továbbterjed egyéb mássalhangzócsoportokra is: liquida és explosiva kapcsolatában (*cal(i)dus*, *vir(i)dis*, *pop(u)lus*), továbbá *s-t* (*pos(i)-tus*) és *m-n* (*dom(i)nus*) között.

A magyar magánhangzókiesés törvényei ismeretesek (vö. HORGER, Egy ismeretlen hangtörvény NyF. 65.): szóbelsei nyílt szótagnak rövid magánhangzója kiesett, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szótag állott.

Ezek szerint a lat. jövevényszavainkban megfigyelhető magánhangzókiesés részben az átadó nyelvre vezethető vissza, részben magyar fejlemény.

I. Latin syncope. Ezt a csoportot az említett hangtani feltételek mellett az jellemzi, hogy a hangzóvesztés nem törvényszerűen lép fel, hanem aszerint, amint a vulg. lat. vagy az irodalmi alak győz, az összevont ill. a teljesebb alak jelentkezik. 1. Mindig magánhangzó nélkül: *fáklya* < lat. *fac(u)la*, *tégla* < lat. *teg(u)la*, *kuklya* < egyh. lat. *cuculla*, vulg. lat. **cucla* (vö. SzJöv. I, 2: 237), *tábla* < lat. *tab(u)la*, *prépost* < egyh. lat. *praepositus*. — 2. Egy más mellett áll a teljesebb és a magánhangzó nélküli alak: *kazsula* és *kásla* 'miseruha' (NySz) < egyh. lat. *casula*, vulg. lat. **casla* (vö. GRÖBER I, 530), *regula* és *regla* (Birk K. 8: *reglája*) < egyh. lat. *reg(u)la*; R. *solidus* és *soldus* (Murm.) < klat. *solidus* (vö. ol. *soldo*, fr. *sous*). — 3. Mindig a teljesebb alak van (főleg az újabb átvételekben): *makula* < lat. *macula*, *kánikula* < lat. *canicula* stb.

II. Magyar hangvesztés esetében a kieső magánhangzók a következők: 1. *i*: *cinterem* < klat. *cimiterium*, *Jeromos* < egyh. lat. *Hyero-*

nymus, *Erzsébet* < egyh. lat. *Elisabeth(a)*, *kámzsa* < egyh. lat. *camisia*, *káptalan* < egyh. lat. *capitulum*, (Szt.) *Katolna* (hn.) < egyh. lat. *Catharina*; — 2. (lat. *e* ∞ magy.) *i*: *lajstrom* (R. *lagistrom*, *legistrom*, *laystrom* NySz.) < klat. *regestrum*; — 3. *u*: *prókátor* < lat. *procurator*.

Irodalom. GRÜBER I, 361; ZAUNER, Rom. Sprachwiss. I, 34; ML., Gram. I, 54, 261, 273, 321; ML., Einf. 154.

15. A klassz. lat. hangsúlytalan hiátusban álló rövid *i* (*e*) és *u* teljeshangú magánhangzók a vulg. latinban eredeti teljeshangúságukat elvesztve félhangzóba mennek át s román szempontból úgy viselkednek, mint az eredeti *j*, ill. *v* hangok. Magy. megfelelőseiket l. a 18. fejezetben.

16. A klasszikus latinban a következő valódi kettőshangzók voltak: *ae*, *oe*, *au* és néhány idegen (görög) szóban *eu*. A vulg. latinban erős a hajlam a monophthongisatióra.

1. I. lat. *ae* (ó-lat. *ai*) hangértéke Cícero korában *a + i*, a Kr. u. I. sz.-tól a III. sz.-ig a műveltek ejtésében *a + e*, azontúl $\hat{e}$, majd $\bar{e}$. Kb. a IV. sz.-tól az *ae* és *e* írásban is, kiejtésben is, teljesen összeesett. Magyar megfelelőseit l. az *e*-hangoknál. Mai iskolai olvasásunkban hosszú zárt, esetleg nyílt $\bar{e}$.

Irodalom. SEELMANN 225; STOLZ—SCHMALZ 75.

2. Lat. *oe* (< ó-lat. *oi*, ill. gör. *oi*) a császárkor elején *oe*, később $\bar{o} > \bar{e}$. A középkorban gyakran írnak *oe-t* *ae* és $\bar{e}$ helyett: *coelum*, *foemina*, *coecus*. Magy. megfelelője régebben *é*, újabban $\bar{o}$ ($\bar{o}$): *féniksz*, *főniksz* < lat. *phoenix*, *tragédia* < lat. *tragoedia*, *ökonomia* (GYARM. Voc.: *ekonomia*) < lat. *oeconomia*.

Irodalom. SEELMANN 228; STOLZ—SCHMALZ 78.

3. Latin *au* eredeti hangértéke *a + u* s ez az írott nyelvben változatlanul megmaradt, de a népnyelvben már igen korán megkezdődött a monophthongussá válás. A klat.-ban és lat. olvasásunkban *a + u*; a román nyelvek közül is több változatlanul megőrizte. Magy. megfelelősei a régi átvételekben: lat. *au* ∞ magy. *ay* > *oy* > *ó*: *Móric* (Oklsz.) < egyh. lat. *Mauritius*, *Izsó* (Oklsz.) < egyh. lat. *Esau*, *Miklós* (Oklsz.) < egyh. lat. *Nicolaus*; — magashangú szóban illeszkedik: *au* ∞ $\bar{e}\bar{u}$ > $\bar{o}\bar{u}$ > $\bar{o}$: *Lőrinc* (Oklsz.) < egyh. lat. *Laurentius*.

A vulg. lat.-ban majdnem szabályszerűen elhasonulás állott be az *au* — *u* esetében (> *a — u*: *agustus*, *ascoltari* stb. l. SEELMANN

223). Ilyen esetben a magyarban is $a - u (> o)$ van: *Agoston* < egyh. lat. *A(u)gustinus*, *klastrom* < klat., h. lat. *clastrum*, *Pál* (OkI Sz.) < egyh. lat. *Pa(u)lus*, *Sál*, *Sály* (hn.), mellette azonban *Sávoly* is (több hn. vö. MNy. II, 387) < egyh. lat. *Saul(us)*. — Újabb átvételekben természetesen mindig *au*: *augusztus*, *aula*, *autonómia* stb.

Irodalom. LINDSAY 42; SEELMANN 222.

4. Latin *eu* (gör. $\epsilon\upsilon$) hangértéke $e + u$, hiátusban *ev*: gör. $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\omicron\nu$, lat. *evangelium* ∞ magy. *evangélium*. Magy. megfelelője néhány régi átvételben magashangú szavakban illeszkedve: *eu* > $\ddot{e}\ddot{u}$ > $\ddot{o}\ddot{u}$ > $\ddot{o}$ (ö): *Ödön* < egyh. lat. *Eugenius* (MNy. IV, 175), *Özséb* < egyh. lat. *Eusebius*. — Újabb átvételekben és lat. olvasásunkban *eu*: *Európa*, *Eugénia* stb.

Irodalom. SEELMANN 228.

17. A klassz. latinban szó elején, magánhangzó előtt és szó belsejében magánhangzóközi helyzetben az *i* és *u* teljeshangú magánhangzók félhangzóként (*i*, *u*) jelentkeznek. A Kr. u. V. sz.-ban az *i*-ből *j* lett s ez a román nyelvekben kivétel nélkül szabályszerűen összeesett és a továbbiakban együtt fejlődött a $g(e, i)$ -ből lett *j*-vel. Az *u* bilabiális spiráns lett (β), ami a rom. nyelvekben mint denti-labiális spiráns (*v*) jelentkezik. A vulg. latinban erős hajlam van a *v* és *b* változásra.

1. A magyarországi latinságban az eredeti *j* teljes következetességgel *i*, ill. annak palaeographiai változataival van jelölve, lat. jövevényszavainkban kivétel nélkül megmarad *j*-nek és az ered. lat. $g(e, i)$ -vel szemben a legnagyobb következetességgel megőrzi különállását.

Lat. *i* ∞ magy. *j*: *János* < egyh. lat. *Johannes*, *Jakab* < egyh. lat. *Jacobus*, *Jézus* < egyh. lat. *Jesus*, *január* < lat. *Januarius*, *juss* < lat. *ius*, stb.; később *h* után is *i* és *y*-ből: *jácint* < lat. *hyacinthus*, különösen a gör. ι epo-kezdetű szavakban: *Jeremiás* < egyh. lat. *Hieremias*, *Jeromos* < egyh. lat. *Hieronimus*, *Jeruzsálem* < egyh. lat. *Jerusalem*, *Jerikó* < egyh. lat. *Jericho* stb.

2. Latin *u* ∞ magy. *v*: *Veronka* < egyh. lat. *Veronica*, *viola* < lat. *viola*, *voks* < h. lat. *vox* 'suffragium' stb.

Irodalom. LINDSAY 50 kk.; SEELMANN 231. — A vulg. lat. *v* ∞ *b* megfelelés nyoma van meg a *Bálint* szóban (EtSz.) < egyh. lat. *Valentinus* ∞ *Balentinus*.

18. A vulg. latinban nemcsak intervocalis helyzetben, hanem mássalhangzó után is félhangzóvá vált az eredetileg teljeshangú *i*, (*e*) és *u*, ha utána hiátus következett. A fejlődés folyamán az így keletkezett *i*, *e* bizonyos mássalhangzók mellett megmarad *i* ill. *j*-nek és úgy fejlődik tovább, mint az eredeti *j*, másokkal viszont összeolvad palatizált (mouillirozott) hangokká. (Az *u > v* szempon-tunkból nem jön tekintetbe.)

A magy. megfelelések a népi szókká lett régebbi átvételekben általában *j*-t mutatnak. Ez megmarad minden olyan mássalhangzó után, amelynek a magyarban nincs palatalizált változata (*Adorján* < egyh. lat. *Hadrianus*, R. *Andorjás* (Oklsz.) < egyh. lat. *Andreas*, R. *Cerjék* (PPB.), *Cirják* (Oklsz.) < egyh. lat. *Cyriacus*, *Damján*, *Démjén* < egyh. lat. *Damianus*, *Semjén* (hn. vö. MNy. IV. 125) < egyh. lat. *Simeon*) — azokban az esetekben pedig, amikor az ilyen *i*, *e* + voc. előtt *d*, *t*, *l*, *n* vagy *g* (*e*, *i*) van, a két hang összeolvad *gy*, *ty*, *ly*, *ny* hanggá, ill. gemináta *ggy*, *tty*, *lly*, *nyy*-nyé. (L. az illető mássalhangzóknál.)

Ezt az eredeti hangmegfelelést a későbbi klasszicizáló kiejtés igen gyakran megszüntette, de ma is vannak alakpárok, ahol a kettő szemben áll egymással: *běstye* < vulg. lat. *bēstia* ∼ *bestia* < lat. *bestia*, R. *Cecellye*, *Cicelle* ∼ *Cecilia* < egyh. lat. *Caecilia*, *Illyés* ∼ *Éliás* < egyh. lat. *Elias*. Újabb átvételekben mindig az írott alak hatása érvényesül: *familia*, *liliom*, *matéria* stb.

Irodalom. LINDSAY 50 kk.; SEELMANN 231; ML., Gram. I, 423.

19. A klassz. lat. explozívákról megállapítható, hogy a mediák zöngések voltak, a tenuisok zöngétlenek és nem aspiráltak. A román nyelvek feltűnő híven megőrizték a különbséget a szókezdő zöngés és zöngétlen explozívák között, szó belsejében és hangsúlytalan szótagban azonban majdnem általánosan zöngésülés állott be.

Latin jövevényszavainknak egyik legjellemzőbb hangtani saját-sága az eredeti zöngés és zöngétlen explozívák pontos megőrzése, s ez a megkülönböztetés helyesírásunk egész történetén végigvonul. — Ahol ma jövevényszavainkban az eredeti állapottól eltérés van, az kivétel nélkül magyar fejlemény.

20. Bilabiális explozívák: *p. b.* 1. Lat. *p* ∼ magy. *p*: *penna* < lat. *penna*, *apostol* < egyh. lat. *apostolus*, *ciprus* < lat. *cyprus*, *lám-pás* < lat. *lampas*; *p > b* *bugyelláris* (Márt. 1800: *pugillaris*, Kunoss, Gyal. *pugyelláris*) < klat. *pugillares*; — lat. *pp* ∼ magy. *p*: *apetitus* < lat. *appetitus*, *kápa* < egyh. lat. *cappa*, *Ipoly* (szn.)

Hyppolitus; *Fülöp* < egyh. lat. *Philippus*. — 2. Lat. *b* ∞ magy. *b*: *Balázs* < egyh. lat. *Blasius*, *Fábián* < egyh. lat. *Fabianus*, *biblia* < egyh. lat. *biblia*, *ambitus* < lat. *ambitus*.

Irodalom. LINDSAY 89 kk.; SEELMANN 292 kk.

21. Dentális explozívák. A klassz. lat. *t* és *d* minden helyzetben tiszta dentális zárhang volt; a *d* zöngés, a *t* zöngétlen. A vulg. latinban kb. a Kr. u. II. sz. óta a *ti*, *di* hangkapcsolat eredetileg szótagalkotó *i* eleme magánhangzó előtt artikulációs redukciót szenvedett és erősen spirantikus *j*-be ment át. Ez a *j* összeolvadva a *t*, ill. *d*-vel affrikátát eredményezett (*ti* > *tj* > *ts* > *ts* stb., *di* > *dj* > *dž* > *dž* > *ž* stb.) és ezen a fokon összeesett a *k* (*e*, *i*)-ből fejlett *ts*-vel, ill. az eredeti *j*-ből és a *g*(*e*, *i*) > *j*-ből fejlett *dj* (> *dž* > *ž* stb.)-vel.

A középkori latinságban a *ti* + *voc.* hangkapcsolat olvasása vulg. hatás alá került és a *ts* fokon állandósult. Ez a hangértéke az egyh. latinban és a magyarországi latinságban is egészen a mai napig (az egészen modern törekvéseket nem számítva). — A *di* + *voc.* hangkapcsolatban a *d* affricatiója nem következett be ilyen általánosan, az *i* itt úgy viselkedik, mint a vulg. lat. félhangzóként általában (l. a 18. fejezetet).

Lat. jövevényszavainkban a *ti* + *voc.* előtt *c* (*ts*) hangértékben jelentkezik, minden más esetben megmaradt explozívának; a *d* általában explozíva, egyes esetekben nyoma van *voc.* előtt a *dj* olvasásnak.

Lat. *t* ∞ 1. magy. *t*: *templom* < lat. *templum*, *litánia* < egy. lat. *litanía*, *citrom* < lat. *citrum*, *advent* < egyh. lat. *adventus*; a *drabális* szó < lat. *trabalis* *d*-je a magy.-ban zöngésült (l. EtSz.); — 2. magy. *ty*: *hártya* < lat. *charta*, *kártya* < lat. *charta*, *pityizál* < lat. *pytissare*, *portyázik* (R. *portya* NySz.) < h. lat. *porta*; — 3. lat. *ti* (+ *voc.*) ∞ magy. *ci* (+ *voc.*): *grácia* < lat. *gratia*, *porció* < lat. *portio*, *Ignác* < egyh. lat. *Ignatius*. — A középkori latinságban a *sti* (+ *voc.*) hangkapcsolatban grammatikus tradíció alapján nem olvasták a *t*-t affrikátának. Ilyenkor a *sti* (+ *voc.*) megfelelője jövevényszavainkban sem *sci* (+ *voc.*), hanem *tj* + *voc.* ∞ magy. *ty* (*voc.*): *bástya* < klat., h. lat. *bastia*, *bestye* < lat. *bestia*, *ostya* < egyh. lat. *hostia*, *Sebestyén* < egyh. lat. *Sebastianus*, *sekrestyle* < egyh. lat. *sacristia*.

Lat. *d* ∞ magy. 1. *d*: *dékán* < lat. *decanus*, *préda* < lat. *praeda*, *András* < egyh. lat. *Andreas*; szóvégen egy-két esetben zöngétle-

nült: *Bernát* (R. *Berná(l)d* EtSz.) < egyh. lat. *Bernhardus*, *Bertót* (R. *Bertolt*, *Berthold* EtSz.) < egyh. lat. *Bertholdus*; — 2. *di + voc.* ∞ *gy*: *Gyenes* < egyh. lat. *Dionysius*, *gvárdián*, R. *gárgyán*, *gárdján* (Oklsz., NySz.) < egyh. lat. *guardianus*.

Irodalom. LINDSAY 93 kk.; SEELMANN 301 kk.; MNY. XXVI, 27—8.

22. Palatális explozívák. A klassz. latinban a palatális explozívák közül kettő szerepelt: *k* és *g*. Mindkettő hangszíne a fonetikai helyzet szerint különbözött: *e* és *i* előtt prae-, ill. mediopalatális, minden egyéb helyzetben postpalatális. Ez a kettősség különböző irányú fejlődésnek lett kiinduló pontja: a postpal. *k* és *g* megmaradt, illetve csak a román nyelvek különletében változott, a praepal. *k* és *g* azonban már a praeromán korszakban palatalizálódott és fejleményei a különböző nyelvterületeken különböző formában jelentkeznek.

23. Latin *k*. A *k* (*e*, *i*) palatalizációja a vulg. latinban kb. az V. sz.-ban Kr. u. csaknem az egész nyelvterületen megkezdődött és az egyes román nyelvekben hosszú fejlődési folyamaton ment keresztül. A középkori latinságban a *k* (*e*, *i*) ejtését a korabeli vulg., ill. román nyelvallapot mindenütt befolyásolta. A franciaországi latinságban a Meroving-korban *c*, a XIII. sz.-tól kezdve *s* a hangértéke.¹ Olaszországban a velencei beszélt latinságban a X—XI. sz.-ban *s*, *z*, más olaszországi latin olvasásban *tš*.² A magyarországi latinságban kezdettől fogva *c* hangértékben jelentkezik, s ugyanez a megfelelés latin jövevényszavainkban is. — A postpalatális *k* ejtését a román nyelvterület egy részén végbement változások nem befolyásolták, a magyarországi latinságban is és jövevényszavainkban is megmaradt *k*-nak.

Lat. postpal. *k* ∞ magy. *k*: *kántor* < lat. *cantor*, *klastrom* < egyh. lat. *cla(u)strum*, *Lukács* < egyh. lat. *Lucas*, *Izsák* < egyh. lat. *Isaac*. — Lat. praepal. *k* ∞ magy. *c*: *cet* < h. lat. *cetus*, *cifra* < klat., h. lat. *cif(f)ra*; *december* < lat. *december*, *Lucifer* < egyh. lat. *Lucifer*, *akác* < lat. *acacia*.³

Irodalom. ¹ BEAULIEUX, REL. V, 71. — ² MELICH, Helyesírásunk 31. — ³ A *cszizio* < egyh. lat. *circumcisio* Domini *cs*-je elhasonulás eredménye, vö. EtSz., továbbá MNY. XXVI, 373. — A fejezetre vö. LINDSAY 97 kk.; STOLZ—SCHMALZ, Lat. Gr. 126; SEELMANN 331 kk.; SCHUCHARDT I, 150 kk. — A *k* (*e*, *i*) románnyelvi megfelelőit l. ML., Gram. I, 318.

24. Latin *g*. A klassz. latinban minden helyzetben zöngés palatális explozíva; *e* és *i* előtt előbbre képzett, *a*, *o*, *u* és mássalhang-

zók előtt hátrább képzett. A két változat fejlődése itt is eltérő, a postpalatális *g* megmaradt, ill. csak a közös román korszak után változott, a praepalatális *g* azonban palatalizálódott, mégpedig korábban, mint a *k* (*e, i*), mert a különbség minden egyes román nyelvben tükröződik.¹ A lat. *g* (*e, i*) hosszú fejlődésen ment keresztül, s fejleményei a román nyelvekben gazdag rendszert alkotnak (ófr. *dž*, fr. *ž*, ol. *dž*, vel. ol. *dz*, *z*, szardíniai, szicíliai és délolasz nyelvjárásokban *j*, rätorom. *dž*, oláh *dž* vö. ML., Gram. I, 328). E fejlődés során a lat. *g* (*e, i*) összeesett az eredeti *j* hanggal és a *dj* (+ *voc.*) hangkapcsolattal, illetve azok folytatásával és a későbbiekben velük teljesen egyformán viselkedik.

A középkori latinságban a *g* (*e, i*) hangértékét, minthogy az írásképp változatlan maradt, csak közvetve lehet megállapítani. Római nyelvterületen az anyanyelv hatása kétségtelenül érvényesült. Franciaországban lat. szövegben a *g* (*e, i*)-t (éppúgy, mint a *j*-t és a *dj* (+ *voc.*)-t) *dž*-nek olvasták (vö. BEAULIEUX, REL. V, 71). Olaszországban (Velencében) bizonyos elírásokból arra lehet következtetni, hogy a X. sz.-ban a lat. *g* (*e, i*)-t *dz* (*e, i*)-nek vagy *z* (*e, i*)-nek ejtették (vö. MELICH, Helyesírásunk, 30). — Nem-román országokban közvetett úton, a latinbetűs nemzeti helyesírás és az illető nyelv latin jövevényszavai alapján lehet a *g* (*e, i*) hangértékére nézve következtetéseket levonni.² Több európai nép helyesírása a lat. *g* (*e, i*) betűt *j* hangértékben vette át, jelölül annak, hogy a lat. *g* (*e, i*) az ő ejtésükben *j* (*e, i*)-nek hangzott. Jellemző ez a sajátság elsősorban a gót helyesírásra, ahol a *j* hangot minden helyzetben *g*-vel jelölik.³ Megtalálható azonban a legrégibb *bajor* emlékek helyesírásában is a *j* hangnak palatális magánhangzók előtt *g*, ill. *gi*-vel való jelölése.⁴ Nagyon sok ófelnémet szövegemlékben a ném. *je*, *ji* szótag *ge*, *gi*-vel, viszont a német *ge*, *gi* szótag *ghe*, *ghi*-vel van írva.⁵ Az ófn. helyesírás hatása alatt előfordul az ó-szlóven Freisingeni nyelvemlékekben is, hogy a szlovén *j*-t, ha nem is szabályszerűen, de mégis több esetben *g*-vel írják át.⁶ Legjellemzőbb azonban a Hus-féle cseh helyesírás, mely a *j* hangot *g*-vel jelöli. Hus világosan meg is mondja, hogy a latinban kétféle *g* van: *e* és *i* után „mollis“ (tehát *j*), *a*, *o*, *u* után „durus“ (*g*).⁷ Egyes esetekben a XIV. sz.-i Codex Cumanicusban is megfigyelhető, hogy a köztörök *j g*, ill. *gi*-vel van jelölve.⁸ Ugyanezt lehet következtetni egyes szláv nyelvek (cseh, tót, lengyel) lat. jövevényszavaiból is, melyekben a lat. *g* (*e, i*) szintén *j* alakban jelentkezik (pl. tót *anjel* < lat. *angelus*, lengyel *Jerzy* < lat. *Georgius* stb.)⁹

Mindebből megállapítható, hogy Németországban a IX—X. sz.-tól kezdve¹⁰ a lat. szöveg olvasásában a *g* (*e, i*)-t *j* (*e, i*)-nek ejtették. Ugyanez áll a szláv nyelvterület egy részéről, a róm. kat. szláv népekről általában. MELICH szerint ez az ejtémód a róm. kat. egyház lat. olvasásában általános volt.¹¹

A magyarországi latinságban a *g* hangértékére nézve annyi kétségtelen, hogy a postpalatális és praepalatális *g* közötti különbség megvolt: az előbbi megmaradt *g*-nek, az utóbbi feltétlenül valamilyen palatalizált formában jelentkezett. A lat. *g* (*e, i*) közelebbi hangértékének megállapításához a legbiztosabb támpontot a magy. nyelv lat. jövevényszavai nyújtják.

A lat. *g* magy. megfelelői: 1. ∞ magy. *g*: *Gábel* < egyh. lat. *Gabriel*, *Góliát* < egyh. lat. *Goliath*, *gúla* < lat. *gula glória* < lat. *gloria*, *grádics* < lat. *gradus* stb. — 2. lat. *g* (*e, i*) ∞ magy. *gy* (*e, i*): *gyehenna* < egyh. lat. *gehenna*, *gyömbér* < lat. *gingiber*, *György* < egyh. lat. *Georgius*, *bugyelláris* < h. lat. *pugillaris*, *Egyed* < egyh. lat. *Aegidius*, *Egyiptom* < lat. *Aegyptum* (acc.), *trágya* < klat. *tragea*, *angyal* < egyh. lat. *angelus*, *árkangyal* < egyh. lat. *archangelus*, *spongya* < lat. *spongea*. — Ez utóbbi megfelelés (lat. *g* (*e, i*) ∞ magy. *gy* (*e, i*)) a népnyelvben és a régi nyelvben még sokkal általánosabb, annyira, hogy régen még az idegenzavakban is érvényesül (*frázeológia*, *privilegyiom* PPBl. stb.), sőt még — kétségtelenül latin hatás alatt — egyes nem-latin jövevényszavakban is (pl. *origyínál* (PpB) < ném. *Original*).¹²

A latin jövevényszavainkban mutatkozó *g* (*e, i*) ∞ *gy* (*e, i*) megfelelés elvileg többféleképpen értelmezhető. Fel lehet tenni, hogy a lat. *g* (*e, i*)-t a magyarországi latinságban éppúgy, mint a róm. kat. egyház latin olvasásában *j* (*e, i*)-nek olvasták s ez a *j* (*e, i*) a magyar nyelv hangtani törvényei szerint változott *gy* (*e, i*)-vé. Ezt a magyarázatot MELICH állította fel és fejtette ki a SzJöv. I, 2: 34—48. lapjain. Mikor azonban kiderült, hogy bolgár-török jövevényszavaink *gy*-je (*gyapjú*, *gyarló*, *gyárt*, *gyenge* stb.) nem köztörök *j*-re, hanem ócsuvas *ž*-re megy vissza, az egész elmélet alapjául szolgáló magy. *j* > *gy* változás egyszerűen kérdésessé vált. De ha még egy-két szórványos eset alapján felteszünk is egy *j* > *gy* változást, teljesen érthetetlen, hogy miért csak a másodlagos *g* (*e, i*) > *j* (*e, i*) lett *gy* (*e, i*)-vé, holott ez a változás az eredeti *j* hangokat (*Jeremiás*, *Jézus* stb.) érintetlenül hagyja. Magyar hangtörténeti szempontból tehát kétségtelen, hogy a jövevényszavainkban mutatkozó *gy* (*e, i*) magyarázatában lat. *j* (*e, i*)-ből kiindulni

nem lehet, a magyarázatot csakis az átadó nyelvben, a magyarországi latinságban kell keresnünk.¹³

Azt a feltevést, hogy a lat. *g* (*e, i*) hangértéke a magyarországi latinságban *gy* (*e, i*) volt, megerősíti a latinbetűs magy. helyesírásnak az az — egyik legjellemzőbb — sajátága, hogy a magy. *gy* hang jelölésére kezdettől fogva a legnagyobb következetességgel a *g* betűt, ill. annak valamilyen diakritikus jellel ellátott változatát használta. Ezzel szemben a *j* hangot nálunk sohasem jelölték *g*-vel.¹⁴

Világosan megmondják végül a régi magyar nyelvtanírók, hogy a lat. *g* betűnek magashangok előtt *gy* hangértéke van. Vö. DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS ismeretes megjegyzését 1549-i Orthographia Vngari-cájában (Magy. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 8.) és KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY Hungaria Illustrata-ját (1655., I. CorpGram. 344.).¹⁵ Ugyanezt bizonyítja jóval később (1805) RÉVAI IS (Elaboratior gramm. 68).¹⁶

Kétségtelen tehát, hogy a lat. *g* (*e, i*)-nek *gy* (*e, i*) ejtése a magyarországi latinság sajátága s a kérdés az, melyik európai nyelv hangfejlődésében található meg magyarázata. Az eddigiek alapján kétségtelen, hogy azok a nyelvek, amelyekben a lat. *g* (*e, i*)-nek *j* (*e, i*) hangértéke volt, nem jöhetnek tekintetbe, tehát a kérdés megoldását román nyelvterületen kell keresni, és pedig a román hatás alatt álló középtlatin kiejtésben. Már VOLF GYÖRGY is ilyen irányban próbált magyarázatot adni.¹⁷ Szerinte a velencevidéki olasz nyelvjárásban található meg a lat. *g* (*e, i*) fejleménye *d'* (*e, i*)-fokon, ami a magyarországi lat. *gy* (*e, i*)-ejtést érthetővé teszi. Ez a magyarázat azonban — mint MELICH kimutatta — már azért is lehetetlen, mert sem Velence vidékén, sem semmi más északol. nyelvjárásban nem mondanak *d'* (*e, i*)-t a köz.-ol. *dž* (*e, i*) helyén;¹⁸ a lat. *g* (*e, i*) megfelelője az illető nyelvterületen *dz* (*e, i*) és *z* (*e, i*)¹⁹ és ez volt minden valószínűség szerint a X. sz.-ban is. A lat. *g* (*e, i*) helyén az egész román nyelvterületen sehol sincs *d'*, csak a friauli rätoromán nyelvjárásban, de ott is csak szórványosan.

MELICH a „Latinbetűs helyesírásunk eredete“ c. tanulmányában újból revízió alá veszi a lat. *gy* (*e, i*)-kérdést.²⁰ A magyarországi lat. *gy* (*e, i*) hangot — mint azt számos idegen nyelvbeli (tör., ófr.) jövevényszavunk bizonyítja — magában véve kifogástalanul meg lehetne magyarázni hanghelyettesítés útján egy átadó nyelvbeli *dž*-ből, sőt esetleg *dz*-ből is. Ezen az alapon elsősorban az ófr. *dž* jöhet tekintetbe, melyben a lat. *g* (*e, i*) *dž* alakban volt meg s tudjuk, hogy a *g* (*e, i*)-nek lat. olvasásukban is ez a hangértéke

volt. — Nincs kizárva az sem, hogy egy magy. *gy* hang *dz*-re menjen vissza s ez esetben a lat. *gy* (*e, i*)-nek a velencevidéki *dz* (*e, i*) ejtés is alapul szolgálhatott volna, de ez a magyarázat helyesírásunk egyéb sajátságai miatt elvileg is elfogadhatatlan.

A magyarországi lat. *gy* (*e, i*) tehát magában véve megmagyarázható volna, a helyzet azonban az, hogy a román nyelvek *dž*, *dz* stb. változataiban nemcsak a lat. *g* (*e, i*), hanem a lat. *j*, sőt a lat. *dj* fejleményei is összeestek, tehát semmi különbség sincs a lat. *g* (*e, i*) és *j* fejleményei között. Ugyanez áll lat. olvasásukra is. A franciaországi latinságban mind a lat. *g* (*e, i*)-t, mind a *j*-t egyaránt *dž*-nek olvasták (ma természetesen *ž*-nek).²¹ Ez a convergens hangfejlődés természetesen nyomot hagyott a helyesírásban is: vulg. lat. inscriptióktól kezdve sűrűn előfordulnak elírások: *g j* helyett és viszont.²²

Ezzel szemben nálunk a kettősség következetesen meg van őrizve. Jövevényszavainkban minden lat. *j* helyén *j* van (*János* < egyh. lat. *Johannes*, *Jézus* < egyh. lat. *Jesus*, *Jeruzsálem* < egyh. lat. *Jerusalem*, *juss* < lat. *iuss* stb.); helyesírásunkban pedig sem lat. szövegekben nincs meg a *j* és *g* felcserélése, sem magyar szövegekben nem találkozunk hasonló írásmóddal, ami pedig különben elkerülhetetlen lenne.²³

Mindebből az következik, hogy az átadó nyelv csak olyan lehetett, amelyben a lat. *g* (*e, i*) helyén vmi *dž*, *dz* stb.-féle hang volt (tehát semmiesetre sem *j*!), de ugyanakkor a lat. *g* (*e, i*) és lat. *j* különbsége meg volt őrizve. Ilyen nyelv azonban nincs, amiből az következik, hogy e jelenséget népi alapon megmagyarázni nem lehet. MELICH utal arra, hogy voltak a középkorban grammatikusok, ill. bizonyos körben ható grammatikus iskolák, amelyek a lat. nyelvet bizonyos tudatosan megállapított szabályok szerint tanították és a klasszikus grammatikusok jól-rosszul felfogott utasításai alapján ejtési szabályokat állítottak fel. Ilyen kiejtésbeli tradícióra mehet vissza a lat. *g* (*e, i*) és *j* — írásban amúgy is tükröződő — különböző olvasása. Hogy ilyen tudatos szabályozás lehetséges volt, azt bizonyítja pl. a lat. *sti* + *voc.* hangsoportnak mind a mai napig érvényben lévő *sti* olvasása, holott a vulg. latinban a *ti* + *voc.* s előtt is *ci* (*voc.*) lett (vö. ol. *angoscia*, *biscia*), amit SEELMANN (322) PAPIRIUS egy megjegyzésére vezet vissza. MELICH a magy. helyesírás XI. sz.-i kapcsolatait vizsgálva, azt állapítja meg, hogy a magyarországi lat. kiejtés a legtöbb ponton a francia tudós grammatikusok által megállapított lat. kiejtéssel érintkezik, valószínű

tehát, hogy a magyarországi lat. *gy* (*e, i*) további kutatásának is ebben az irányban kell haladnia.

Irodalom. ¹ LINDSAY 97 kk.; SEELMANN 336 kk.; ² a következő összeállításra vö. MELICH, Helyesírásunk 24–27; ³ STREITBERG, Gotisches Elementarbuch³ 41, 58; ⁴ WEINHOLD, Bair. Gram. 182 és SCHATZ, Altbair. Gram. 98; ⁵ BRAUNE, Ahd. Gram.^{3–4} 116, 117, 118, 148, 177. §; ⁶ BRAUNE, Beitr. z. Geschichte der deutschen Sprache u. Lit. I, 527 k. és SzJöv. I, 2 : 38; ⁷ SzJöv. I, 2, 37; ⁸ SzJöv. I, 2, 37–8; ⁹ vö. MELICH, Helyesírásunk 25–6; ¹⁰ JELLINEK szerint a XVI. századig (vö. MELICH, i. h. 24); ¹¹ SzJöv. I, 2 : 34 kk.; ¹² vö. MNy XXVI, 280–1; ¹³ vö. MNy. XXVI, 281–3; ¹⁴ vö. KNEZSA, Magyar helyesírás. MNy. XXIV, 261 és MELICH, Helyesírásunk 8; ¹⁵ idézve MNy. XXVI, 283–4; ¹⁶ „Inter palatinas est consona *g*. Huius sonus in Latina lingua, vt nos eam loquimur, variat. Nam ante consonantes et ipsa crasse sonat: ex. gr. *galla, gobius, guttum, glaber, gnauius, gratus*: sed ante vocalem tenuem *e* sono est, nobis certe, pariter tenui, vel vt iam vulgo dicimus, emollito, etiam liquescente: ex. gr. *gelu, gena, germen*.” ¹⁷ Kiktől tanult 80 kk.; ¹⁸ SzJöv. I, 2 : 34; ¹⁹ az északolasz nyelvjárások közül a piemontiban és emiliaiban *dz* van, a lombardiai nyelvjárásban általában *ž*, a genovaiban *z* (vö. BERTONI, Italia dialettale 85); ²⁰ több helyen kül. 17–8, 24–6, 35–6; ²¹ vö. REL. V, 71, MELICH, Helyesírásunk 21–22; ²² vö. SCHUCHARDT I, 70, III, 25; STOLZ–SCHMALZ, Lat. Gr. 126; ²³ lat. emlékeinkben előforduló egyes szórványos esetek másképpen magyarázandók l. Helyesírásunk 26.

25. Lat. *qu* és *gu* eredetileg labioveláris explozívák voltak, de már Augustus korában labiális elemüket elvesztve, *k*, ill. *g*-vé lettek, de annyiban mégis megőrizték a különbséget az eredeti *k* és *g*-vel szemben, hogy *e* és *i* előtt többnyire nem palatalizálódtak.¹ A X. sz.-i velencei latinságban a *qu* hangértéke *k*,² a franciaországi latinban szintén.³ A magyarországi latinban úgy látszik, az írott szövegekben az irodalmi alak érvényesült,⁴ de a régi magy. helyesírásban a *qu*, *gu* hangértéke *k*, ill. *g*.⁵

Magy. megfelelői jövevényszavainkban régebben *k*, *g*, újabban *kv*, *gv*: 1. *kintorna* < klat. *quinterna*, R. *kitancia* (NySz.) < lat. *quietantia*, *kóta* < lat. *quota*; — *rékviem* < egyh. lat. *requiem*; — 2. *angolna* < lat. *anguilla*, R. *gárgyán* (NySz.) < egyh. lat. *guardianus*.

Irodalom. ¹ LINDSAY 99–100; ² MELICH, Helyesírásunk 37; ³ REL. V, 71; ⁴ MELICH u. o.; ⁵ KNEZSA MNy. XXIV, 264–5.

26. A görög aspiráták: χ ϑ ϕ a latinban a köztársaság korában *k*, *t*, *p* alakban jelentkeznek, csak Cicero korában kezdik őket pontosabban átírni, de a kiejtésben a *h* akkor sem hangzott.¹ A román nyelvekben a *ch* és *k*, *th* és *t* között nincs különbség. A *ph* története eltérő, mert a görög *p* + *h*-fokon átkerült jövevényszavak

p-je mellett a későbbi korban a gör. *ph* > *pf* > *f* változás *f* fokán átkerült szavakban a latinban *f* van.²

a) Görög *χ*, lat. *ch* a róm. kat. egyház olvasásában először *k'*, később *k*.³ Magy. megfelelései jövevényszavainkban: 1. *k*: *kórus* < egyh. lat. *chorus*, *kriszma* < egyh. lat. *chrisma*, *Krisztus* < egyh. lat. *Christus*, *árkangyal* < egyh. lat. *archangelus*, *iskola* < lat. *schola*, *páska* < egyh. lat. *pascha* stb. — 2. Úgy látszik azonban, hogy egyes szavakban a *ch*-t az egyh. lat.-ban *h*-nak ejtették: *Mihály* (a németben és több szláv nyelvben is *h*-val, vö. SzLJöv. I, 2 : 196) < egyh. lat. *Michael*; *hártya* < lat. *charta*. — 3. A gör. *χ* ∞ lat. *k* annyiban mégis különbözött az eredeti *k*-tól, hogy *e* és *i* előtt nem lett mindig affricata, hanem ingadozás van *k* és *c* között: *Ezékiel* < egyh. lat. *Ezechiel*, *Kilián* < egyh. lat. *Chilianus*, *kirurgus* < lat. *chirurgus*, de a régi nyelvben: *Ezéciel*, *Cellén* (vö. MNy. XI, 125), *cirillikus* (EtSz.) < klat. *chirurgicus*. — A *sch* (*e*, *i*) hangkapcsolat redukciója a magyarországi latinban úgy látszik egyes esetekben *c*-re vezet: lat. *schedula* ∞ h. lat. *scedula* mellett *cedula* > m. *cédula*; — más esetben a lat. *sch* (*e*, *i*) ∞ m. *s* > *cs*: R. *csizma*(ság) (EtSz) < klat. *schizma*, *séda* < lat. *scheda*, *séma* < lat. *schema*.

b) Görög *θ* ∞ lat. *th* magy. megfelelői: 1. *t*: *Tamás* < egyh. lat. *Thomas*, *Ágota* < egyh. lat. *Agatha*, *Názáret* < egyh. lat. *Nazareth* stb. — 2. A lat. *th* *e*, *i* + *voc.* előtt nem lett affricata, hanem *tī* + *voc.* ∞ magy. *ty*, *tty*: *Dorottya* < egyh. lat. *Dorothea*, *Mátyás* < egyh. lat. *Mathias*, *Mátyus* < egyh. lat. *Mattheus*, *szittya* < lat. *Scythia*.⁴

c) Görög *φ* ∞ lat. *f* ∞ m. *f*: *Fülöp* < egyh. lat. *Philippus*, *fülemüle* < lat. *philomela*, *Zsófia* < egyh. lat. *Sophia*, *József* < egyh. *Joseph*.⁵

Irodalom. ¹ LINDSAY 62; SEELMANN 252; ² vö. SCHULZE KZr. XXXVIII, 388; ³ vö. MELICH: NyK. XXXIV. 138; ⁴ A vulg. lat.-ban itt is volt *c*: ol. *zio* < gör. *θειος* sp. MACIAS < *Μαθαίος* vö. SCHUCHARDT, I, 153; ⁵ A vulg. latinban a régebbi átvételek *p*-je és az újabb *f* keveredtek, így keletkeztek a helyesírásban a *filosofia*, *colapus*, *Josepus* változatok; talán így magyarázható a KTSz. és a MünchK. *Jofep* alakja.

27. Latin *s*. A klassz. lat. *s* interdentalis sibiláns, minden helyzetben zöngétlen. A zöngétlenséget bizonyítják a román nyelvek, melyekben a szókezdő *s* (összetételében is) mindig zöngétlen. A zöngésülés csak azokban a nyelvekben állott be (ész. ol., fr., portg.), amelyekben bizonyos helyzetben minden mássalhangzó zöngéssé válik.¹ — A román nyelvekben a lat. *s* általában megmarad, az intervokalikus -*s*- az oláhban, közolaszban, spanyolban zöngétlen, a töb-

biben zöngés. Ez az általános megfelelés. E mellett van azonban több román nyelvben a lat. *s*-nek *ș*, ill. pontosabban, palatalizált *ș*-féle megfelelése is. Ilyen *ș* van a lat. *s* helyén minden helyzetben az ész. ol.-ban (vö. ML., Gram. I, 340) és Franciaország délkeleti nyelv-járásaiban (u. o. 341) általában. Bizonyos helyzetekben azonban az egész olaszországban előfordul a *ś* a lat. *s* helyén; így *i* előtt (vö. GRÖBER I, 364), továbbá az *sc* és *x* hangkapcsolatban *e* és *i* előtt (u. o. 533–4). — A franciában a lat. *s* szóvégen a XIII. sz. folyamán eltűnt, vannak azonban jelek, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az eltűnés nem átmenet nélkül, hanem *ś* vagy *ș*-fokon keresztül történt. Legalább is erre mutatnak a magy. nyelv ófr. jövevényszavai (*botos*, *Lajos*, *Párizs*), amelyeknek *ș*-e kétségtelenül egy átadó nyelvbeli *ś* vagy *ș* hangot feltételez.² De nemcsak a magy.-ban, hanem a középelnémetben is vannak olyan *ș*-sel hangzó fr. eredetű szavak, melyeknek *ș*-ét egy ófr. *ś*-féle hangból származtatják (pl. kfn., korai úfn. *harnasch*, úfn. *Harnisch* < ófr. *harnais*, *harnas* stb.)³ — Az ófr. *sc* (*e*, *i*) *ș*, *ś* hangértékére vö. BÁRCZI: MNy. XXXI, 80.

A magyarországi lat. *s* hangértékét elsősorban jövevényszavaink alapján határozhatjuk meg. A lat. *s* magy. megfelelőit három csoportban tárgyaljuk:

1. *a*) Lat. *s* ∞ magy. *ś* (zöngétlen postalveoláris spiráns): szókezdetén: *Salamon* < egyh. lat. *Salomon*, *Sámson* < egyh. lat. *Samson*, *sekrestye* < egyh. lat. *sacristia*, *sors* < lat. *sors*; — az *sk*, *sp*, *st* hangcsoportban: *iskola* < lat. *schola*, *páska* < egyh. lat. *pascha*, *skorpió* < lat. *scorpio*, *spongya* < lat. *spongia*, *áspis* < lat. *aspis*, *stóla* < egyh. lat. *stola*, *klastrom* < egyh. lat. *cla(u)strum* stb.; — magánhangzóközi helyzetben csak lat. *-ss-*: *α*) magy. *ś*: *mise* < egyh. lat. *missa*; *β*) magy. *-śś-*: *Messiás* < egyh. lat. *Messias*, *passió* < egyh. lat. *passio*; — szó végén lat. *s*: magy. *ś*: *András* < egyh. lat. *Andreas*, *János* < egyh. lat. *Johannes*, *turpis*(ság) < lat. *turpis*; általában az *-us* ∞ *-os* szóvégeben (*Krisztus* < egyh. lat. *Christus*, *Domokos* < egyh. lat. *Dominicus*), továbbá valamennyi suffixumban: *-alis* (*fiskális* < h. lat. *fiscalis*), *-ilis* (*ágilis* < lat. *agilis*), *-ans*, *-ens*.

b) Lat. *s* ∞ magy. *cs*: *paradicsom* < egyh. lat. *paradisum* (acc.), *g(a)rádics* < lat. *gradus*, *Lukács* < egyh. lat. *Lucas*, N. *ákics* 'tüsko' (EtSz.) < lat. *acus*.⁴

2. Lat. *s* ∞ magy. *zs*: szó elején: *zsálya* < lat. *salvia*, *zsina-góga* < egyh. lat. *synagoga*, *Zsófia* < egyh. lat. *Sophia*, *zsöllye* <

lat. *sella*, *Zsuzsánna* < egyh. lat. *Susanna*; szó belsejében, magánhangzók között általános: *bazsalikom* < klat. *basilicum*, *Boldizsár* < egyh. lat. *Balthasar*, *eklézsia* < egyh. lat. *ecclesia*, *elemózsia* < egyh. lat., h. lat. *eleemosyna*, *Ézsaiás* < egyh. lat. *Esaias*, *hossánna* < egyh. lat. *hosianna*, *Izsák* < egyh. lat. *Isaac*, *Izsó* *Ézsau* < egyh. lat. *Esau*, *Jeruzsálem* < egyh. lat. *Jerusalem*, *jezsuita* < egyh. lat. *Jesuita*, *József* < egyh. lat. *Joseph(us)*, *Özséb* < egyh. lat. *Eusebius*, *petrezselyem* < h. lat. *petrosilium*, *rózsa* < lat. *rosa*, *uzsora* < lat. *usura*; *Balázs* < egyh. lat. *Blasius*; a magy.-ban néha prae- vagy postconsonantikus helyzetbe került: *alamizsna* < vulg. lat. *alimosina* (SCHUCHARDT I, 213), *kámzsa* < egyh. lat. *camisia*, *Erzsébet* < egyh. lat. *Elisabeth(a)*, *korozsma* 'keresztelői ajándék' < egyh. lat. *charisma*, *balzsamom* (EtSz.) < lat. *balsamum*. (Ál-latin jövevényszavakban szintén: *prézsentálni* (GYARM. Voc.) < fr. *présenter*, ném. *presentieren*.)

3. Lat. *s* ∞ magy. *sz* (> *c*): a régi nyelvben csak a következő szavakban: *pásztor* (l. OklSz., NySz.) < lat. *pastor*, *árboc*, R. *árbocfa* (EtSz.) < klat. *arbos*, *párduc* (NySz., OklSz.) < lat. *pardus*, R. *gadóc* 'Weichfisch' < lat. *gadus*. (A magy. *sz* > *c*-változásra vö. GOMBOCZ, MTNy. II, 2 : 90 és MNy. XXIV, 104 kk.)

A lat. *x* magy. megfelelői: 1. *ks*: *taksa*, *taksál* < klat., h. lat. *tara*, *voks*, *voksol* < h. lat. *vox* 'suffragium'; (régebben még gyakribb: *ekspondál* (GYARM. Voc.) < lat. *exponere*, *eksékvál* (u. o.) < lat. *exsequi*, *ekstzelentziás* (u. o.) < lat. *excellens*); — 2. magánhangzók között -*gz*- (régebben -*gzs*-): *egzámen*, *egzsáment* (EtSz.) < lat. *examen*, *egzamentom* (RELL) < h. lat. *examentum*, *egzekutor* < h. lat. *executor*, *egzekvál* < lat. *exsequi*, *egzséktor* (EtSz.) < lat. *exactor*, *egzisztál* < lat. *existere*; — 3. újabban *ksz*: *főniksz* < lat. *phoenix*, *Féliksz* < lat. *Felix*.⁵

Jövevényszavainknak ezzel az eredeti hangállapotával szemben ma változások történtek, és pedig előtérbe nyomult az *sz* az *s*, és — két magánhangzó között — a *z* a *zs* rovására. Így a mai *miniszter*, *szeptember*, *Szilveszter*-féle szavakkal szemben régen a *minister*, *september*, *Silvester* alakok voltak általánosak, a *Mózes*, *gimnázium*, *krízis* helyett pedig a *Mózsés*, *gimnazsiom*, *krízsis*.⁶

Hogy az átmenet mikor történt meg, nehéz megmondani, mert az *s*, *zs*, ill. *sz*, *z* ejtés határa nagyon ingadozó. Kétségtelen, hogy már a XVIII. sz. végén vannak klasszicizáló törekvések. Kazinczy és köre gyakorlatban is, elméletben is követelték a lat. *s*, *x* hangoknak klasszikus ejtését, szemben az orthológusokkal, pl. Dugonicsal,

aki a gör.-lat. neveket a hagyományos kiejtés mód szerint fonétikusan írta. Az orthológusok táborában sem volt azonban már a XVIII. sz. végén általános az *š*-ezés: a Debreceni Grammatika a *Szallufsztius* és *Szeneca* írást és ejtést ajánlja, éppúgy, mint RÉVAI *Artakſzerkſzes*-t és *Felikſz*-et.⁷ Az elméleti követelések és a gyakorlat — legalább is jövevényszavainkban — még sokáig nem fedik egymást: GYARMATHI pl. Nyelvmesterében (1794) a lat. *s*-nek *sz* hangértéket tulajdonít, Vocabulariumában (1816) pedig, mely a lat. eredetű szavakat fonétikusan írja, az *s*, *zs* ejtés teljes virágjában van.⁸

E kétféle ejtés mód hatásaként jövevényszavaink egy részébe is befurakodott az *sz*, *z*, más részük azonban, a teljesen meghonosult népi szavak legnagyobb része, ellenállott a klasszicizáló ejtésnek.

Jövevényszavainkból kétségtelenül megállapítható, hogy a lat. *s*-szel szemben nálunk az eredeti nyelvállapot szerint az esetek túlnyomó részében postalveoláris *š* van. Mivel a magy.-ban *sz* > *s*-változás nem volt. továbbá az *sz* hang megvolt a finn-ugor kor óta s egyéb jövevényszavaink eredeti *sz* hangja változatlanul megmaradt, pusztán hangtani okokból is fel kellene tenni, hogy az *s* a magyarországi latinban is *š*-nek hangzott. Ezt a feltevést egyéb források kétségtelenül igazolják. A magyar helyesírás egyik legjellemzőbb sajátása, hogy a magy. *s* (*š*) hangot a lat. *s* betűvel jelöli. Ez a jelölésmód visszanyúlik a magy. helyesírás megindulásáig, a XI. sz. közepéig s attól kezdve kisebb-nagyobb ingadozásokkal mindig megmarad. Ezzel szemben az *sz* hangot *z*, *sc* stb.-vel jelölték, de általánosságban megkülönböztették az *s*-től.⁹ Másik közvetett forrásunk, amely megerősíti ezt a tényt, a magyarországi lat. hatás alatt keletkezett nem-lat. betűs helyesírással feljegyzett lat. szövegek (XVI. századi arabbetűs kéziratok, XVII. sz.-i cirillbetűs lat. feljegyzések) *š* jelölése.¹⁰

Grammatikus feljegyzésünk is van a XVII. sz.-ból, mely a magyarországi lat. *s* *š* hangértékét bizonyítja. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY (*Hungaria Illustrata* 1655.) szerint: „*s*. Sonat durum, ut *ligma graecorum*, ut *ventus*, *f'inus*. *fz*. Sonat *f* tenue et molle per *libilum* efferendum, ut *fz'ena* foenum“ (CorpGram. 345).

Az *š*-ejtés azonban úgy látszik már a legrégebbi időben sem lehetett teljesen kizárólagos. *Pásztor*, *árboc*, *párduc* szavainkból kiderül, hogy az *sz*-ejtésnek már a XI. sz.-tól kezdve van nyoma. Grammatikai bizonyítékaink a XVII. sz. végétől kezdve vannak a lat.

s sz hangértékére (vö. PERESZLÉNYI PÁL megjegyzését, Corp. Gram. 408).¹¹

A zöngétlen postalveoláris š mellett a lat. s másik megfelelője jövevénytisztaiban a zs. A szabályszerű š szókezdet mellett szórványosan fellépő zs minden valószínűség szerint a magyarban zöngésülés útján jött létre, mint azt más jövevénytisztaiban is tapasztaljuk (pl. *zsinór* < kfn. *snur*, úfn. *Schnur*, *zsémb* < ném. *Schimpf*, *zsámoly* < ném. *Schamel*, *zindely* < ném. *Schindel* stb.). E mellett szól az a tény is, hogy az összes szláv nyelvek latin jövevénytisztaiban hasonló helyzetben zöngétlen hang van.¹² — Szó belsejében azonban magánhangzóközi helyzetben és egyes zöngés mássalhangzók környezetében az egyetlen *paradicsom* szó kivételével teljes következetességgel -zs- van a lat. -s- helyén. KNEZSA a magy. zs hangok eredetét vizsgálva,¹³ arra az eredményre jut, hogy egy ilyen következetes -š- > -zs-változást a magyarból megmagyarázni nem lehet. Ha egyéb (szláv, ném.) jövevénytisztaiban hasonló helyzetben lévő zs hangjainak eredeti zöngésűségről való feltevése helytálló, akkor a zs magyarázatát lat. jövevénytisztaiban is az átadó nyelvben kell keresni. Ezt a feltevést megerősítik egyes arabbetűs lat. és magyarországi oláh emlékek, melyeknek jelöléséből a magyarországi lat. -s- ž hangértékére lehet következtetni. Feltűnő csak az, hogy a régi magy. adatok az esetek óriási többségében nem zs-vel, hanem s-sel, ill. ezek orthographiai variánsaival vannak jelölve. Ennek a ténynek helyes értelmezésétől — ami csak a ž-jelölés történetének feldolgozása alapján lesz lehetséges — függ a zs-kérdés magy. oldalának végleges tisztázása.

Ha mégis elfogadjuk ezt a feltevést, akkor az előbbiek alapján az átadó nyelvben a lat. s helyén š ∼ ž-, ill. s ∼ ž-éjtést kell keresnünk.

A magyarországi latinság vizsgálatának első korszakában az š-ezés állott a kutatás középpontjában. VOLF a magyarországi latin š-et a velencevidéki ol. palatalizált s hangra vezette vissza, amely a magyarban ismeretlen lévén, hanghelyettesítéssel š alakban került át. A szóbeljei zs hangot hasonlóképen az ész. ol. s zöngés párja, a ž megfelelőjének tekintette.¹⁴ MELICH az š-ezés vizsgálatát szélesebb körre terjesztve ki, kimutatta, hogy lat. jövevénytisztaik és helyesírásuk bizonyossága szerint több szláv nép (lengyel, cseh, tót, szlovén, ča-horvát, tehát a róm. kat. szlávok) középkori lat. olvasásában az s szintén š-nek, ill. intervoc. helyzetben ž-nek hangzott.

Ez a jelenség tehát nem sajátosan ész. ol. sajátság, s mi sem közvetlenül „velencés” papoktól, hanem a pannóniai szlovénektől vettük át.¹⁵ KNEIŽSA csupán a szóbelseji ž-ejtésről beszél s ezt egész Közép-Európára feltételezi, de kiindulópontnak a vel. ol. ž-t tekinti.¹⁶ Emellett szól az, hogy egy-két ol. jövevényszavunkban is *zs* van hasonló helyzetben (*karmazsin* < ol. *carmesino*, *torzsa* < ol. *torso* l. MNy. XXIX, 149).

MELICH legújabb tanulmányában¹⁷ a kérdés vizsgálatát új alapra helyezte. A XI. sz.-i magy. helyesírás önálló jellege kizárja elsősorban a szlovén közvetítést s a velencés eredetet is más világitásba helyezi. Az *š*-ezés magyarázatára a Szláv Jövevényszavak megjelenése (1905) óta más lehetőségek is felmerültek (vö. az említett ófr. *š*-t és a lat. *sc* (*e, i*) és *x* hangsoport olasz megfelelőit). Elvileg még a ném. hangtörténet alapján is megmagyarázható volna, tekintettel arra, hogy a ném. *s* a IX—XII. sz.-ban *s* és *š* közötti hang volt s ilyen hangértékben vehette át a lat. *s*-t is. Minthogy azonban a XI. sz.-i magy. helyesírás bizonyos mozzanatokban kizárja a velencei olasz eredetet [lat. *c* (*e, i*) X—XI. sz. vel.-i latinságban *se, si, ze, zi*, közol.-ban *tš* (*e, i*) a magyarországi lat. *c* (*e, i*)-vel szemben], s leginkább az ófr., ill. a XI. sz.-i beszélt franciaországi lat. kiejtéssel egyezik, ebben az összefüggésben a magyarországi lat. *š* is az ófr. *š* reflexeként fogható fel. Ami a *zs* magyarázatát illeti, az ófr.-ban, ill. korabeli latinban a hangzóközi *s* zöngés volt ugyan,¹⁸ de hogy palatalizált lett volna, arra semmi nyom sincs, az esetben tehát, ha elfogadjuk KNEIŽSA tételét az eredeti zöngésségről, a *zs* magyarázatlan.

Irodalom. ¹ LINDSAY 116; SEELMANN 302; ² vö. MELICH, MNy. X, 392 és Helyesírásunk 93; ³ vö. MELICH u. o.; ⁴ A *virgács* szó cs-jéről l. a 36. fej.-t; ⁵ az *x* hangértéke a régi magy. helyesírásban *ks* és *ksz* vö. KNEIŽSA: MNy. XXIV, 324; vö. továbbá MNy. XXIV, 374; ⁶ vö. MNy. XXVI, 372—3; nb. a *Krisztus* és *Jézus* alakok a régi *Kristus*, *Jézus* mellett inkább elhasonulásból magyarázhatók; ⁷ Elab. gramm. 84; u. i. értelemben nyilatkozik később (1821) VERSEGHY, Magyar grammatika 57, is; ⁸ vö. WALDAPFEL IMRE, Lat. jövevényszavaink „sz” hangjáról MNy. XXIX, 237—40; ⁹ vö. KNEIŽSA: MNy. XXIV, 321—2; vö. még MELICH, Helyesírásunk 7; ¹⁰ vö. TREML: MNy. XXIX, 25—37; ¹¹ vö. WALDAPFEL id. cikkét MNy. XXIX, 238. Azt hisszük, hogy a XIX. század legelején bizonyos iskolákban (jezsuitáknál?) legalább is bizonyos helyzetben általános lehetett az *sz*-es olvasás. Vö. RÉVAI: „sz ... Pronunciatur vti s Latinum, cum primis in vocum initio, sequente statim vocali, et in fine carum: ex. gr. *salus, sedes, sonus*” (Elab. gramm. 78); ¹² vö. KNEIŽSA: MNy. XXIX, 147; ¹³ A magy. *zs* hang eredete MNy. XXIX, 94—104, 142—57; ¹⁴ vö. Összes művek 85; a latin *-s-* megfelelője teljeshangú vocalisok között

az ész. ol. nyelvjárásokban tényleg -ž- és -ž-, vö. pl. az *amorosa* szó nyelvjárási változatait (JABERG-JUD: Sprachatl. Italiens I. Bd. Karte 64) ven. *morōža* (345) és *morōza* (344), milanói *murūza* (267), piem. *murūza* (1:1), gen. *amurūza* (172), lomb. *morūza* (490) ($\tilde{z} = \tilde{z}$); vö. még ML., Gram. I, 368; ¹⁵ SzJöv. I, 2:55 kk.; ¹⁶ MNy. XXIX, 145–50; ¹⁷ Latinbetűs helyesírásunk eredete NyÉrt. XXV/4 (1934) ¹⁸ vö. BEAULIEUX, REL. V, 71; MELICH i. h. 28.

28. Latin *z*. A latin nyelv görög jövevényszaiban a *z* megfelelője, hangértéke *z* (zöngés interdentalis spiráns).¹ A középlat.-ban és egyh. lat.-ban általában *z*-nek írták és olvasták gör. eredetű tulajdonnevekben és keresztény terminus technikusokban.²

Jövevényszavainkban magy. megfelelője *z*: *Zakariás* < egyh. lat. *Zacharias*, *Lázár* < egyh. lat. *Lazarus*, *Názáret* < egyh. lat. *Nazareth* stb.

A gör. *z*-nak a *z* mellett néha lat. *ss* is megfelelt (pl. *μαζα* > *massa*), így a gör. -ιζειν képző lat. megfelelői *-issare* és *-izare* ∼ magy. *-izál*: *pityizál* < lat. *pytissare*. (Az *-izál* képzőről l. a 39. fej.-t.)

Irodalom. ¹ Vö. LINDSAY 118 k. — ² Valóságos hangértékének megállapításánál azonban tekintetbe kell venni azt a tényt is, hogy a IX–XI. században egyes nemzeti orthographiákban (ófn., ószlov., cseh, ófr.) nemcsak *z*-t, hanem annak zöngétlen párját, *sz*-et, sőt zöngétlen dentális affrikátát (*ts*) is jelölt. A magyar helyesírásban hangértéke kettős: jelöli kezdettől fogva mind a mai napig a *z*-t, de jelölte a XI. századtól egészen a nyomtatványok koráig az *sz*-et is. Ez utóbbi kettősség eredete vö. MELICH, Helyesírásunk 7, 40–42; továbbá KNEZSA: MNy. XXIV, 321 és 324.

29. Latin *f*. Zöngétlen dentilabiális spiráns. Magy. megfelelője *f*: *Fábián* < egyh. lat. *Fabianus*, *Lucifer* < egyh. lat. *Lucifer*, *cifra* < klat., h. lat. *cif(f)ra*.

Irodalom. SEELMANN 294 kk.

30. Latin *h*. Laryngális spiráns. A vulg. latinban a Kr. e. III. sz. közepén eltűnt, a román nyelvekben sehol semmi nyoma. A középlatinban és az egyh. latinban mint helyesírási sajátosság, megmaradt, de ejteni nem ejtették, ezért van a *h*-jelölésben teljes következetlenség.

Jövevényszavainkban szó kezdetén általában lat. *h* ∼ magy. *o*: *Adorján* < egyh. lat. *Hadrianus*, *Ilona* < egyh. lat. *Helena*, *R. Ipoly* < egyh. lat. *Hippolytus*, *Jeremiás* < egyh. lat. *Hieremias*, *Jeromos* < egyh. lat. *Hieronymus*, *jácint* < lat. *hyacinthus*, *óra* < lat. *hora*, *ostya* < egyh. lat. *hostia*. A régi nyelvben részben több a *h*-nélküli alak (*éber* 'héber', *Olofernes* < egyh. lat. *Holofernes*, *Abakuk* < egyh. lat. *Habacuc*, *ozsanna* < egyh. lat. *hosianna*, vö. MNy.

XXVI, 377), részben vannak *h*-s alakok a mai magánhangzós szókezdettel szemben is (*hóra*, *hostya* NySz.). — Szó belsejében néha úgy látszik hangzott a középlatiban és egyh. latinban is; vö. *micli*, *nichil* (RÖNSCH, Itala u. Vulg. 455). Jövevényszavainkban bizonyos kettősség van: *gyehenna* < egyh. lat. *gehenna*, *Jehova* < egyh. lat. *Jehova*, de *János* < egyh. lat. *Jo(h)annes*, *Bethlehem* és *Bethlen* (csn.) < egyh. lat. *Bethlehem*.

Irodalom. LINDSAY 62.

31. Latin *l*. A lat. grammatikusok kétféle *l*-et különböztetnek meg: 1. „pinguis aut plenus sonus“ (palatális *l*-féle?) és 2. „exilis, tenuis sonus“, a laterális *l*. Ez a különbség a román nyelvekben tükröződik, magy. szempontból azonban nincs különbség a kétféle *l* között.¹

Magy. megfelelései: 1. Lat. *l* ∞ magy. *l*: *liliom* < lat. *lilium*, *klastrom* < egyh. lat. *claustrum*, *dupla* < lat. *dupla* (fem.), *szimpla* < lat. *simpla* (fem.) — 2. Lat. *l* (*e*, *i* + *voc.*) < magy. *ly*, *lly* (*ll*): *gálya* < h. lat. *galia* és *galea*, *Illés*, *Illyés* (Oklsz.) < egyh. lat. *Elias*, R. *Cecellye*, *Cicelle* (EtSz.) < egyh. lat. *Caecilia*, *petreszelyem* (R. *petrosollyom* NySz.) < h. lat. *petrosilium*, *sólya* < lat. *solia*. — 3. Lat. *l* ∞ magy. *ly*: *golyóbis* < lat. *globus*, *mulya* < lat. *mula*, *zsálya* < lat. *salvia*, *fáklya* < lat. *facula*, *kuklya* < egyh. lat. *cuc(u)lla*, *mályva* < lat. *malva*, *Orsolya* < egyh. lat. *Ursula*, *Károly* < egyh. lat. *Carolus*, *Mihály* < egyh. lat. *Michael*. — 4. Aszszociatív változások: *l-l* > *r-l*: *pirula* (*pilul(l)a*, NySz.) < lat. *pil(l)ula*; *ll* > *ln*: *ampolna* < egyh. lat. *ampulla*, *angolna* < lat. *anguilla*, *kápolna* < egyh. lat. *capella*.

Irodalom. ¹ Vö. LINDSAY 103–4; SEELMANN 306; ML. Einf. 170–1.

32. Latin *r* zöngés pergő tremuláns. Megfelelései: 1. lat. *r* ∞ magy. *r*: *regula* < lat. *regula*, *Dorottya* < egyh. lat. *Dorothea*, *kántor* < egyh. lat. *cantor*; — 2. lat. *r-r* ∞ magy. *r-l*: *almárium* < klat. *almarium* (vö. fr. *aumaire*), lat. *armarium*, *lajstrom* (*lagistrom*, *legestrom*, *legistrom*) < klat. *regestrum*, Bernát, R. Bernáld (EtSz.) < egyh. lat. *Bernhardus*, *Borbála* (Oklsz.) < egyh. lat. *Barbara*.

Irodalom. LINDSAY 104–5; SEELMANN 307.

33. Latin *m*. Szó elején és szó belsejében zöngés bilabiális nasalis; szó végén már a klassz. korban sem hangzott, az írásban azonban többnyire tartotta magát.¹ A magyarországi latinságban az *m* minden helyzetben ejtett hang lehetett. Megfelelései: 1. Lat. *m*:

Domokos < egyh. lat. *Dominicus*, *cimbalom* < lat. *cymbalum*. — 2. Lat. *m* ∞ magy. *m* > *n*: *Bertalan* < egyh. lat. *Bartholomaeus*, *Bethlen* (csn., hn.) < egyh. lat. *Bethlehem*.²

Irodalom. ¹ A nazálisokra általában vö. LINDSAY 71 kk.; SEELMANN 268 kk.;
² vö. STOLZ—SCHMALZ 174; vö. még MNY. XXVI, 379—80.

34. Latin *n*. Dentális zöngés nasalis, palatális mássalhangzók előtt valáris: *n*. Megfelelései: 1. Lat. *n* ∞ magy. *n*: *nárdus* (olaj) < lat. *nardus*, *Dániel* < egyh. lat. *Daniel*, *Agnes* < egyh. lat. *Agnes*, *mágnás* < klat., h. lat. *magnas*, *Simon* < egyh. lat. *Simon*; — 2. lat. *n* ∞ magy. *nn*: *Julianna* < egyh. lat. *Juliana*, *majoránna* < lat. *maiorana*; — 3. (egyes esetekben) lat. *n* (*e*, *i* + *voc.*) ∞ magy. *ny*: R. *Bosnya* (ország) > *bosnya* (EtSz.) < lat. *Bosnia*, R. *Szent-Erenye* (hn.) < egyh. lat. *Irenaeus*; — 4, lat. *n* ∞ magy. *o*: *Domokos* [*Domonkos* (Oklsz.) < egyh. lat. *Dominicus*, *Jeromos* < egyh. lat. *Hieronimus*].

Irodalom. Vö. az előbbi fejezetet; 1. még MNY. XXVI, 380.

35. *Alaktani* szempontból tekintve, a latin névszók átvetelésének az a megszokottabb módja, hogy az illető névszó egyes számi viszonyítatlan nominativusi alakja beleilleszkedik névszóink rendszerébe és esetleg hangtanilag azokkal együtt fejlődik tovább. Így minden alaki változtatás nélkül kerültek át az *-as*, *-or*, *-um* (*-om*), *-alis*, *-ilis*-végű szavak. Az eredeti teljes nominativusszal szemben csonka alakot találunk az *-us*, *-ius*-végű szavak egy részében. Idetartoznak elsősorban a lat. *-us*, *-ius*-végű keresztnévek: a *Benedek*, *Márton* (< egyh. lat. *Benedictus*, *Martinus*), ill. *Elek*, *Lőrinc* (< egyh. lat. *Alexius*, *Laurentius*) típushoz tartozó nevek¹ kevés kivétellel (vö. mégis *Jézus*, *Krisztus*, *Mátyás* (földe), *Domokos*, *Jeromos* < egyh. lat. *Jesus*, *Christus*, *Matthaeus*, *Dominicus*, *Hieronymus*). Ennek a jelenségnek MELICH adta meg a magyarázatát a lat. *-us* szóvég és a magy. *-us* (*üs*) kicsinyítő-becéző képző hangtani összeesésében és a nyelvérzék által való azonosításában.² Köznevekben az *-us*, *-ius* megmaradása az általánosabb; *-us* nélküli alakok: *advent* < egyh. lat. *adventus*, *angyal* < egyh. lat. *angelus*, *apostol* < egyh. lat. *apostolus*, *dékán* < lat. *decanus*, *jácint* < lat. *hyacinthus*, *mód* < lat. *modus*, *prépost* < egyh. lat. *praepositus*, R. *legát*, *prelát* (NySz.) < egyh. lat. *legatus*, *praelatus*; — *-ius* nélkül csak: *dénár* < lat. *denarius*, *január* < lat. *Januarius*, *február* < lat. *Februarius*. Köznevekben az *-us*, *-ius* elmaradása még magyarázatra szorul. Valószínűnek tartjuk, hogy itt is az elvonásnak valamilyen

esetével állunk szemben, legalább is a régi nyelvben egymás mellett állnak *mód* és *modos* (NySz.), *jácint* és *jácintos* (NySz.).

Csonkult alakot találunk egyes esetekben a lat. *-a*-végű szavak között is: *Margit*, *Katalin*, *Erzsébet*, R. *Agilent* < egyh. lat. *Margaretha*, *Catharina*, *Elisabetha*, *Agneta*; köznéven: *akác* < lat. *acacia*.³

Irodalom ¹ Felsorolásukat l. MNy. XXVI, 191; ² Keresztneveinkről MNy. X, 249–55; ³ a *purga*, *reforma*, *prédika*, *titula*-féle elvonásokról l. SIMONYI, Elvonás NyF. 11.

36. A lat. nominativusban átkerült névszók mellett van néhány olyan főnevünk, amely a lat. *accusativust* tükrözteti vissza. Idetartozik elsősorban *Egyiptom* < lat. *Aegyptum* és néhány, a régi nyelvben használatos városnév: *Aténás* < lat. *Athenas* (több. acc.), *Korintom* < lat. *Corinthum* (acc.), *Efezsom* < lat. *Ephesum* (acc.). Ezeket az alakokat MELICH magyarázta meg.¹ A kódexek korában gyakran előfordult, hogy a fordítók nem ismerve valamely helynév nominativusi alakját, a szövegben előforduló alakot fordítatlanul hagyták, nemcsak accusativusban, hanem természetesen más esetekben is. Az ilyen alakok a magyarban nominativusok lettek s részint a fordítás, részint a szószék és iskola révén elterjedhettek, hosszabb-rövidebb ideig éltek s a XVI. sz. második fele óta a használatból legnagyobb részben kiszorultak.²

Az accusativusi alakban átkerült köznevek: *paradicsom* < egyh. lat. *paradisum*, *cirkalom* < lat. *circulum*. Az előbbi az egyház nyelvében leggyakrabban előforduló „in *paradisum* deducant te angeli”-féle kapcsolatból való kiválással magyarázható;³ a *cirkalom* pedig az iskolai életben legtöbbször használt „cape, profer *circulum*” mondatból válhatott ki. Sokáig a *virgács* szót is többes lat. accusativusból magyarázták, míg MELICH kimutatta, hogy az a *virga* szónak a magy. *s* > *cs* nom. possessoris képzővel ellátott származéka.⁵

Irodalom. ¹ Latin jövevényszavainkról. MNy. XIV, 18–20, 73–78; ² ma csak az *Egyiptom* maradt meg a régi acc.-i formában, de már a XVI. századtól van példa az *Egyiptus* alakra is; az *Aténás* egészen a XIX. század elejéig tartotta magát (vö. EtSz. és MNy. XXIX, 305); ³ vö. MNy. XIV, 77; ⁴ vö. SZARVAS: Nyr. XII, 131; MELICH: MNy. XIV, 19–20; ⁵ MELICH, Virgács. MNy. XXVII, 296–300; vö. még TECHERT: MNy. XXIX, 114–5.

37. A latinból származó melléknévek igen csekély számúak; ezeknek is egy része nem eredeti latin melléknév, hanem vagy elvonás útján keletkeztek, mint *francia*, *szittya*, *bosnya* (eredetileg országnévek: *Francia*, 'Gallia', *Scythia*, *Bosnia*, ezekből *Francia*-,

Scithia-, *Bosnya*-ország, majd a *francia*, *szittya*, *bosnya* melléknévek);¹ másszerű elvonás eredménye: *cifra* < klat., h. lat. *cif(f)ra* 'zerus, nulle' (vö. EtSz.) — vagy a magyarban mentek át a főnevek közül a melléknévek kategóriájába: *mulya*: 1. 'öszvér' (MTsz.), 2. 'tölpel, tölpelhaft' < lat. *mula* 'weibl. Maultier', *kaján* < egyh. lat. *Cain* (vö. NySz. és MNy. X, 119). — Eredeti latin melléknévek: *akkurátus* < lat. *accuratus*, *brutális* < klat. *brutalis*, *drabális* < lat. *trabalis*, *turpis*(ság) < lat. *turpis*; *dupla*, *kurta*, *szimpla*, *R. torva*, *torván* 'wild, finster' (NySz.) < lat. *dupla*, *curta*, *simpla*, *torva* (nőnemű); *finom* < klat. *finum* (seml.). — Azt lehetne várni, hogy a melléknévek egyesszámi hímnemű alakban jönnek át, a felsorolt *-a*-végű melléknévek azonban csak a nőnemű, a *finom* pedig csakis a semlegesnemű alakból magyarázható. Az utóbbinak MELICH teljesen kielégítő magyarázatát adta, kimutatva, hogy az a középkori nyelvhasználatban mindig *argentum finum*, *aurum finum* kapcsolatban szerepelt és ebből vált ki a *finom* alak.² — Az *-a* végzetet azonban annyira feltűnőnek találták, hogy SIMONYI és KÖRÖSI a *dupla*, *kurta*, *szimpla* szavak lat. eredetét is kétségbe vonták és az olaszból akarták magyarázni, ami azonban hangtani lehetetlenség.³ Annyi kétségtelen, hogy lat. eredetűek, de, ha csak a nagyszámú *-a*-ra végződő szláv eredetű melléknév (*csorba*, *drága*, *goromba*, *néma* stb.) analógiás hatására nem gondolunk, a nőnemű alak egyelőre magyarázatlan.⁴

Irodalom. ¹ Vö. SIMONYI, Elvonás NyF. 11 : 4; ² MNy. XVI, 32; ³ SIMONYI, Magyar Nyelv¹ I, 117; KÖRÖSI, MNy. XVI, 102; — vö. MNy. XXVI, 377; ⁴ a szláv *-a*-végű melléknévekről l. MNy. VI, 63.

38. A latin eredetű igéket — mint a törökből átvett igéken kívül minden idegen eredetű igét általában — úgy vesszük át, hogy az igefogalom kifejezésére az imperfectum tövet egy *l* denominális igeképzővel látjuk el. A lat. eredetű igékre jellemző, hogy az *l* előtti magánhangzó mindig *-á*-, és pedig nemcsak a lat. *-a*-tővű igéknél: *apellál* < lat. *appellare*, *citál* < klat., h. lat. *citare*, *kántál* < lat. *cantare*, *instál* < lat. *instare* stb., hanem ezek analógiájára az *-ē*-, és a mássalhangzós tövűeknél is: *ágál* < lat. *agere*, *apprehendál* < lat. *apprehendere*, *anuál* 'beleegyezik, rááll' (MTsz.) < lat. *annuere*, *kőfitál* < lat. *confiteri*, *pingál* < lat. *pingere*, *tángál* < lat. *tangere*; sőt még az ál-lat. szavak igevégződése is *-ál* (*asszekurál* 'tűz, jégkár ellen biztosít': ném. *assekurieren* u. a. EtSz. stb.).

Irodalom. GOMBOCZ, Az igeszók átvételéről. Nyr. XXX, 108; ASBÓTH, Az igeszók átvételéről Nyr. XXX, 224. — Már SZENCZI MOLNÁR A. is megjegyzi Gramma-

tica-jában: „Verba a Latinis deducta... Ungari formant per *ál*, ut *formál*, *format*, *difputál*, *dictál*, *declámál*, *cantál*, *predikál*, *vezál*, *plantál*, *próbál* etc.“ (Corp-Gram. 239).

39. Igen nagy számban vettünk át olyan lat. jövevény- és idegenszavakat, melyekből a nyelvérzék egy-egy latin képző sajátos funkcióját kiérezhette és az ill. képzőt elvonva az eredeti jelentésben, vagy azt továbbfejlesztve, magyar szavakhoz is hozzáillesztette. E képzők legnagyobb része gör.-lat. tudós képző, mely nemcsak a magyarba, hanem több európai nyelvbe is átkerült. — Fontosabb lat. eredetű képzőink a következők:

1. Főnévképzők: a) *-ista* (adatok a XVII. sz.-tól) < kései lat. *-ista* ∼ gör. *-ιστής* (valamely felfogás, tan stb. híve): *pápista*, *kálvinista*, R. *lutherista*; *királyista*, *patvarista*; *orgonista*, *irodista* stb. (l. MNy. XXIX, 223—35); b) *-izmus* (XVII. sz.) < klat. *-ismus* ∼ gör. *-ισμός* (eredeti jel. 'tan, irány; valami nyelvi tulajdonság'): *alföldizmus*, *felföldizmus*, *erdélyizmus* (NySz.); — c) *-tórium* (XIX. sz.) *-órium* (XVIII. sz.) < *-torium*, *-orium* (eredetileg hely és edény jelentéssel: *dormitorium*, *potorium*): *pipatórium* l. 'dohányzó', 2. 'pipagyűjtemény'; *dorgatórium*, *szilvórium*.

2. Melléknévképzők: a) *-ikus* (XVII. sz.) (a képző elvonás a lat. *laicus* szóból): *parasztikus*, *bolondikus*; b) *-iánus* (XIX. sz.) < lat. *-anus*, *-ianus* (valakinek követője, párthíve) *Rákócziánus*, *Voltaireiánus* stb.

3. Igeképzők: a) *-izál* (XVII. sz.) < lat. *-izare* (*-issure*) ∼ gör. *-ίζειν*: *pityizál* < lat. *pytis(s)are*; *temporizál* 'időz, ok nélkül időz', *urizál*, *komótizál*, *kurizál*; — b) *-fikál* (elvonás a mortifikál-, trafikál-féle szavakból): *sétifikál*, N. *sérifikál* 'haszontalan járkálással tölti az időt' (MTSz.).

Irodalom. SIMONYI, Idegen képzők átvétele Nyr. VIII, 297—9; kimerítően tárgyalja GYALMOS, Lat. eredetű képzőink MNy. XXIX, 221—35, 280—93.

40. Az előbbi, sajátos funkcióval ellátott lat. képzők mellett vannak olyan, jövevénytiszavainkból elvont lat. szóvégek, melyek idegen (ném., fr.) szavakhoz járulva, azok meghonosodásában meg lehetős nagy szerepet játszanak. Az ilyen latinos végződésű nem-latin szavakat nevezi nyelvtudományi irodalmunk ál-latin jövevénytiszavaknak (vö. TOLNAI: Szily-Emlék 84). Nyomaival már a XV. sz.-ban találkozunk (vö. *péllda* < knf. *bilde*, úfn. *Bild*, *cérna* < knf. *zwirn(e)*, melyeknek *-a*-ját csak a lat. *-a* szóvég hatásából lehet magyarázni), de igazi jelentőségre csak a XVIII. sz.-ban, a ném.-fr.

szavak tömeges beözönlése idején tesznek szert. TOLNAI i. h. összeállítja az ál-latin szavakban leggyakrabban előforduló végződéseket: 1. -a a ném., fr. -e helyén: *gárda* < ném. *Garde*, fr. *garde*, *cigaretta* < ném. *Zigarette*, fr. *cigarette*, *masina* < ném. *Maschine*, fr. *machine* stb.; — 2. -éria ∞ ném., fr. -erie: *drapéria* < ném. *Draperie*, *menaszéria* < ném. *Menagerie* stb.; — 3. -áns < ném., fr. -ant, -ens < ném., fr. -ent: *adjutáns* < ném. *Adjutant*, *dilettáns* < ném. *Dilettant*, *gáláns* < ném., fr. *galant*, *ágens* < ném. *Agent*; — 4. -tás ∞ ném. -tüt: *naivitás* < ném. *Naivität*, *zsenialitás* < ném. *Genialität* stb.; — 5. -ális ∞ ném. -al: *admirális* < ném. *Admiral*, *zseniális* < ném., fr. *genial* stb.; — 6. -ió ∞ ném., fr. -ion: *passzió* < ném. *Passion*, *penzió* < ném. *Pension* stb.

Irodalom. TOLNAI, Ál-latin jövevényszavak. Szily-Emlék 84—6.

41. Latin jövevényszavaink fogalmi csoportosítása. a) Keresztény terminus technikusok: *Advént* (első adat a XV. sz. elejéről) < egyh. lat. *adventus* Domini, *alomizsna* (1466) < egyh. lat. *eleemosyna*, vulg. lat. **alimosina*, *alba* 'miseing' (1466) < egyh. lat. *alba*, *alléluja* (1510—21) < lat. *alleluia*, *ámén* (1525) < lat. *amen*, *ampolna* (XV. sz. első f.) < egyh. lat. *ampulla*, *angyal* (HB.) < egyh. lat. *angelus*, *árkangyal* (HB.) < egyh. lat. *archangelus*, *biblia* (1526—27) < egyh. lat. *biblia*, *bulla* (1526—7) < klat., h. lat. *bullā*, *cērēmónia* (1436—39) < lat. *caerimonia*, *cintērēm* 'templom körüli tér, temető' (XV. sz. eleje) < klat., h. lat. *cimi(e)terium*, *csízió* 'kalendárium, Hexenbuch' (1538) < klat. *cisio* 'circumcisio Domini jan. 1.', *évangélista* (1466) < egyh. lat. *evangelista*, *evangéliom* (XV. sz. eleje) < egyh. lat. *evangélium*, *gvárdián* (1275) < egyh. lat. *guardianus*, *gyēhēna* (1673) < egyh. lat. *gehenna*, *kalēndáriom* (1510/21) < késői lat. *calendarium*, *kámzsa* (1469) < egyh. lat. *camisia* 'Albe, Chorrock', *kanonok* (1412) < egyh. lat. *canonicus*, *kántál* (1526/7) lat. *cantare*, *kántor* (1314) < egyh. lat. *cantor*, *kápa* 'toga cucullata, Kutté' (1507) < egyh. lat. *cappa*, *kápolna* (1270) < egyh. lat., klat. *capella* *káptalan* (1458) < egyh. lat., klat. *capitulum* 'locus in quem conveniunt monachi et canonici', *kar* 'chorus, Chor' (1494) < egyh. lat. *chorus*, *kardinális* (XV. sz. eleje) < egyh. lat. *cardinalis*, *katedra* (1526/7) < egyh. lat. *cathedra*, *katekizmus* (1835) < egyh. lat. *catechizmus*, *kászula*, *kásla* 'miseruha' (1575) < egyh. lat. *casula* 'Messgewand', *klastrom* (1510) < egyh. lat. *claustrum*, *korozsma* 'keresztelői ajándék' (MTSz.) < egyh. lat. *charisma* 'Gnadengabe,

Gnade', *kórus* (1835) < egyh. lat. *chorus*, *kuklya* (XVI. sz. eleje) < egyh. lat. *cuculla*, *légenda* (1510/21) < egyh. lat. *legenda*, *lecke* (XVI. sz. első negyede) < egyh. lat. *lectio*, *litánia* (1816) < egyh. lat. *litania*, *mágus* (1466) < lat. *magus*, *makula*, *makulátlan*, *makulányi* (XVI. sz. első negyede) < lat. *macula*, *mártir* (1522) < egyh. lat. *martyr*, *mátrikula* 'anyakönyv' (1835) < egyh. lat. *matricula*, *ministráns*, *ministrál* 'egyházi szolgálatot tesz' (1835) < egyh. lat. *ministrare* ad missam, *mirha* (1466) < lat. *myrrha*, *mise* (XV. sz. első negyede) < egyh. lat. *missa*, *monostor* (1256) < egyh. lat. *monasterium*, *orgona* (1436/39) < egy. lat. *organum* tb. sz. 'Orgel', *ostya* (1436/9) < egyh. lat. *hostia*, *pápa* (XV. sz. eleje) < egyh. lat. *papa*, *paradicsom* (HB.) < egyh. lat. *paradisum* (acc.), *parókia* (1835) < klat., h. lat. *parochia*, *pátriárka* (XVI. sz. első negyede) < egyh. lat. *patriarcha*, *pénitencia* (XV. sz. első negyede) < egyh. lat. *poenitentia*, *plébánia* (1269) < egyh. lat., h. lat. *plebania* 'parochia', *plébános* 1. 'Dorfpfarrer', 2. 'parochus' (XV. sz. első negyede) < egyh. lat., klat. *plebanus*, *prédikáció* (1466) < egyh. lat. *praedicatio*, *prédikál* (1436—9) < egyh. lat. *praedicare*, *prédikátor* (XV. sz. eleje) < egyh. lat. *praedicator*, *prépost* (1257) < egyh. lat. *praepositus*, *primás* (1816) < egyh. lat., h. lat. *primas*, *processzió* (1517) < egyh. lat. *processio*, *prófeta* (1436—9) < egyh. lat. *propheta*, *purgatórium* (XVI. sz. első negyede) < egyh. lat. *purgatorium*, *regula* 'norma, canon' (XV. sz. eleje) < lat. *regula*, *rekviem* (1835) < egyh. lat. *requiem* 'gyászmise', *reverenda* (1816) < h. lat. *reverenda* vestis, *róráté* 'hajnali mise' (1890) < egyh. lat. *rorate coeli*, *sátán* (1436—9) < egyh. lat. *satanas*, *sekrestye* (1510) < egyh. lat. *sacristia*, *stáció* (1816) < egyh. lat. *statio* 'keresztjárás', *stóla* (1436—9) < egyh. lat. *stola* 1. 'liturgisches Gewandstück', 2. für kirchliche Verrichtungen geleistete Gebühren an Geistliche', *templom* (1466) < egyh. lat. *templum*, *zsinagóga* (1466) < egyh. lat. *synagoga* 'Judentempel', *zsinat* (1519) < egyh. lat. *synodus*. — Sajátosan protestáns egyházi kifejezések: *ágenda* 'liber ritualis ecclesiasticus' (1803) < lat. *agenda sacra*, *eklézsia* (1621) < lat. *ecclesia*, *konfirmál*, *konfirmándus*, *konfirmáció* (RELL, Lat. szók 42) < egyh. lat. *confirmare*, *kurátor* 'egyházi felügyelő' (RELL, Lat. szók 43) < lat. *curator*, *légátus*, *légáció* (RELL, Lat. szók 43) < lat. *legatus*, *prédikátor* (protestáns lelkészekre vonatkoztatva Pázmány óta) < egyh. lat. *praedicator*, *presbiter* < egyh. lat. *presbyter*, *sákramentom* (1816) <

egyh. lat. *sacramentum*, *szuperintendens* '(ev.) püspök' < h. lat. *superintendens*.

Az évszám a NySz.-ban, illetve a későbbi szótárakban található első előfordulásra vonatkozik.

42. β) *I s k o l a*: *Arkus* 'Bogenpapier' (1568) < lat. *arcus*, *cēruza* (1771) < lat. *cerussa*, *cifra* '1. zérus, nulla, 2. ornamentum, Schmuck, 3. ornatus' (XVI. sz. közepe) < h. lat., klat. *ci(f)ra* 'zerus, nulla', *cirkalom* (1528) < klat. *circulum* (acc.), *diktál* (XVI. sz.) < lat. *dictare*, *egzámen* 'Prüfung' (1695) < lat. *examen*, *doktor* 'doctus, der Gelehrte; medicus, Arzt' (XV. sz.) < h. lat., klat. *doctor*, *elemőzsia* (a diáknyelvből vö. EtSz.) (1782) < h. lat. *elemosina*, *hártya* 'membrana, Haut, Pergament' (1512/3) < lat. *charta*, *iskola* (1526/7) < lat. *schola*, *kalamáris* 'atramentarium' (1594) < lat. *calamarius*, -a, -um 'ad calamos pertinens', klat. *calamarium* 'atramentarium', *kalamus* (1761) < lat. *calamus*, *kollégium* (XVIII. sz.) < klat., h. lat. *collegium*, *kréta* (1673) < lat. *creta*, *lénia* (1816) 'lineale, vonalzó' < lat. *linea*, *papiros* (XVI. sz. első negyede) < lat. *papyrus*, *penicilus*, *penecilus* 'tollkés' (1816) < h. lat. *penicillus*, *penna* 'calamus, Feder' (1519) < lat. *penna*, *plága* (1648), *plágál* (1621), *megplágáz* (1668) < lat. *plaga* 'Streich, Schlag, Hieb, Stoss', *rektor* 'falusi tanító' (RELL, Lat. szók 51) < h. lat. *rector* 'ludimagister', *tábla* (1463) < lat. *tabula*, *eltángál*, *megtángál*, 'megver' (RELL, Lat. szók 53) < h. lat. *tangere* aliquem virgis, *tenta*, *ténta* (XVI. sz. eleje) < lat. *tincta*, 'tinctura, quae atramento fit', *vakáció* (1816) < h. lat. *vacatio* a scholis; *virgáz*, 'virgis caedere, mit Ruten schlagen' (1795), *virgács* (1795) < lat. *virga*.

43. γ) *J o g*. *K ö z i g a z g a t á s*. *T á r s a d a l m i b e r e n d e z k e d é s*: *Adoptál* (1835) < lat. *adoptare*, *ágilis*, 1. olyan nem nemes ember, aki nemes leányt vett el s felesége nemesi jogait gyakorolja (1835), 2. mozgékony, tevékeny < h. lat. *agilis*, u. a., *apellál* (1562) < lat. *appellare*, *árënda* 'conductio, Pachtung' (1611) < klat., h. lat. *arenda* 'locatio, conductio', *árëstom* (XVII. sz. vége) < klat., h. lat. *ar(r)estum*, *ármális*, 'litterae armales, Adelsbrief' (XVII. sz. közepe) < h. lat. *litterae armales*, *báró* (1693) < h. lat. *baro*, *citál* 1. 'in ius vocare, vors Gericht fordern', 2. 'proferre, anführen, zitieren' (XVI. sz.) < klat., h. lat. *citare*, *diéta* 'comitia, Reichstag' (1567) < klat. *dieta*, 1. 'merces diurna', 2. 'országgyűlés', *egzekvál*, *egzekúció*, *egzekútor* (1816) < h. lat. *exequi*, *executio*, *executor*, *fiskális* 'procurator fisci, advocatus' (1642) < klat. *fiscalis*,

gubérnátor (1450) < klat., h. lat. *gubernator*, *imposztor* 1. 'Betrüger, Schwindler', 2. 'Schelm' (1659) < klat., h. lat. *impostor* 'homo fraudulentus', *instál*, *instancia* 'rogatio, petitio, Gesuch' (1746) < lat. *instare*, klat., h. lat. *instantia*, *interes* 'interusurium, usura, foenus, kamat' (1673) < klat. *interesse* u. a., *juss* 1. 'das Recht', 2. 'patrimonium, Erbteil' (1565) < lat. *ius*; *konvenció*, *kommenció* 'cselédfizetés' (RELL, Lat. szók 42) < h. lat. *conventio* 'pactum, contractus', *kviétancia*, *kvitancia* 'Quittung' (1621) < klat., h. lat. *quietantia* 'apocha, nyugtatvány', *lajstrom* (1516) < klat., h. lat. *regist(r)um*, *mágnás* (1835) < klat., h. lat. *magnas*, *nótárius*, *notárus* (XV. sz. eleje) < lat. *notarius*, *palatinus* (1618) < klat., h. lat. *palatinus*, *porció* 'rész contributionis, Anteil' (1595) < h. lat. *portio*, *prébenda* 'egyházi jövedelem' (1624) < h. lat., klat. *praebenda*, *prókátor* 'causidicus, advocatus' (1418) < h. lat. *procurator* 'advocatus', *taksá* 'census, Kopfsteuer; pretium, ár, bér' < h. lat. *taxa* 'váltsága, valaminek', *taksál* < lat. *taxare* 'pretium alicui constituere, aestimare', *téstál* (XVIII. sz.) < lat. *testari* 'testamentum facio', *těstaměntom* (1519) < lat. *testamentum* 'declaratio ultimae voluntatis', *uzsora*, 1. 'usura, foenus, kamat', 2. 'Wuchergewinn' (1397) < lat. *usura* 'foenus', *voks*, *voksol* (XVII. sz.) < h. lat. *vor* 'suffragium'.

44. *δ*) Hadi élet. Hajózás: *Bandériom* (1807) < h. lat. *banderium*, *bástya* (1475/1508) < klat. *bastia*, *golyóbis* (1508) < h. lat. *globus* 'Kugel', *cirkál* 'patrouillieren, zur Untersuchung ziehen' (XVI. sz. első f.) < lat. *circare*, *duëllum* 'párviadal' (1835) < h. lat. *duellum*, *préda* (1516/9) < lat. *praeda*. — *Arboc* 1. 'malus, Mast', 2. 'abies, Tanne', 3. 'columna, Stange' (XV. sz.) < klat., h. lat. *arbos*, *bárka* (1251–1323) < h. lat. *barca*, *gálya* (1241–1323) < klat. *galea*.

45. *e*) Építkezés. Ház és berendezése: *Almáriom* (XVI. sz. közepe) < klat. *almarium*, *ámbitus* (1836) < lat. *ambitus* 'peristylum, claustrum', *fundál* (XV. sz. eleje) < lat. *fundare*, *fundamentom* (1516–9) < lat. *fundamentum*, *fundus* 'fundus, Grund' (1689) < lat. *fundus*, *garádics*, *grádics* (XV. sz.) < lat. *gradus*, *granáriom* (1835) < lat. *granarium*, *iskála*, *éskája* 'létra' (MTSz.) < lat. *scala*, *kamara*, *kamra* (XV. sz. eleje) < lat. *camera*, *kontignáció* 'emelet' (RELL, Lat. szók 43) < lat. *contignatio*, *kúria* 'nemes telek, nemes udvar' (1833) < h. lat. *curia* 'fundus nobilium', *lámpás* (XV. sz. eleje) < lat. *lampas*, *lantorna* 'membrana, Fetthaut; laterna, Laterne' (1508) < lat. *laterna*, *pádiměntom* (1436–9) <

lat. *pavimentum*, *porta* 'telek' (RELL, Lat. szók 49) < h. lat. *porta*, *portikus* 'folyosó'; 'a templom előrsze' (RELL, Lat. szók 49) < lat. *porticus*, *tégla* (1363—71) < lat. *tegula*.

46. η) Növény- és állatnevek: *Akác*, *akác* (1783) < lat. *acacia*, *angyélika* 'Engelwurz, Brustwurz' (1590) < klat. *angelica*, *bazsalikom* (XVI. sz. kp.) < klat. *basilicum*, *cédrus* (XV. sz. első fele) < lat. *cedrus*, *cintória* 'centaurium minus' (1584) < klat., h. lat. *centaurea* 'föld epéje fű', *citrom* (XVI. sz. második fele) < lat., h. lat. *citrum* 'fructus citri', *gyömbér* (1544) < h. lat. *gingiber*, *izsóp* (1516—9) < lat. *hysopus*, *hyssopus*, *jácint* (1436—9) < lat. *hyacinthus*, *levendula* (1552) < klat. *lavendula*, *lilium* (1297/1344) < lat. *lilium*, *majoránna* (1673) < klat. *majorana*, *mályva* (XVI. sz. második f.) < lat. *malva*, *mēnta*, *mēnta* (1466) < lat. *menta*, *palánta*, *plánta*, *plántál* (XV. sz. eleje) < lat. *planta*, *pálma* (1510—2) < lat. *palma*, *petrészelyém* (1530) < h. lat. *petrosilium*, *platán*, *plátán* (1673) < lat. *platanus*, *portuláka* (RELL, Lat. szók 50) < lat. *portulaca*, *rezeda* (1816) < lat. *reseda*, *rózsa* (1338) < lat. *rosa*, *ruta* (1466) < lat. *ruta*, *tubarózsa* (1749) < lat. *polianthes tuberosa*, *verbéna* (RELL, Lat. szók 54) < lat. *verbena*, *viola* (1321) < lat. *viola*. — *Angolna* (1533) < lat. *anguilla*, *áspis* (XV. sz. első f.) < lat. *aspis*, *bazsiliskus* (XV. sz. első f.) < klat. *basiliscus* 'serpens, regulus', *cēt* (1436/9) < h. lat. *cetus*, *elefánt* (XV. sz. első f.) < klat., h. lat. *elephantus*, *fülemile* (1510/21) < lat. *philomela*, *hiéna* (1621) < lat. *hyaena*, *krokodilus* (XVI. sz. második f.) < lat. *crocodilus*, *mul(y)a* 'öszvér' (MTSz.) < lat. *mula* 'weill. Maultier', *párduc* (1436/9) < lat. *pordus*, *páva* (1521) < lat. *pavo*, *pelikán* (1655) < lat. *pelicanus*, *skorpió* (1466) < lat. *scorpio*, *spongya* (1516/9) < lat. *spongia*, *tigris* (1526/7) < lat. *tigris*, *vipéra* (1541) < lat. *vipera*.

47. θ) Orvostudomány: *Diéta* 'ételben való rendtartás' (1673) < lat. *diaeta* 'ärztlich verordnete Lebensweise', *hektika*, *heptika*, *heptikás* (RELL, Lat. szók 39) < klat., h. lat. *febris hectica*, *kirurgus* < lat. *chirurgus*, *kólika* 'passio colica, dysenteria' (1575) < lat. *colicus* 'ad colon intestinum pertinens', *kúra* (XVIII. század) < klat. *cura*, *patika* 'myropolium' (1466) < klat. *apotheca*, *pestis* < lat. *pestis* 'pestilentia', *pirula* (1544) < lat. *pilula*.

48. ι) Ételnevek: *Kolláció* 'Mahlzeit' (XVI. sz. kp.) < h. lat. *collatio* 'convivium, epulae; ientaculum', *liktárium* 'conditum,

confectum, lekvár' (1507) < lat., h. lat. *electuarium* 'succus ex fructibus coctus'; *rozsolis* 'édes (fűszeres) pálinka' (1816) < h. lat. *ros Solis*; *trágya* 'tragema, bellaria, conditura cibi; Nachtsch, Konfekt', 2. 'laetamen, Dünger' (1529) < klat. *tragea*.

49. Latin jövevényszavaink emlékeinkben való előfordulásuk időrendje szerint csoportosítva: **XI. század:** pásztor.

XIII. század: angyal, arkangyal, gvárdián, kápolna, monostor, paradicsom, plébánia, prépost.

XIV. század: bárka, gálya, kántor, kurta, lilium, rózsa, tégl, uzsora, viola.

XV. század első fele: ampolna, áspis, bazsiliskus, cédrus, cërémónia, cõt, cimbalom, cinterëm, elefánt, evangélium, fundál, gubërnátor, jácint, kamara, kanonok, kardinális, lámpás, mise, mód, nótarius, óra, orgona, ostya, pádimëntom, palánta, pápa, párdue, pënitëncia, prédikál, prédikátor, próféta, prókátor, regula, sátán, stóla. — **Második fele:** ádvënt, alabástrom, alamizsna, árboe, ëvangëlista, doktor, fáklya, garádics, kámzsa, káptalan, kar, korona, mágus, mënta, mirha, patika, portéka, prédikáció, ruta, salétrom, skorpió, sólya, tábla, templom, zsinagóga.

XVI. század első fele: allëluja, ámën, ángolna, básty, bëstye, biblia, bulla, cirkál, cirkalom, esízió, dénár, dupla, forma, fundamentum, fülemile, golyóbis, gyömbér, hártya, iskola, izsóp, kalendáriom, kántál, kápa, katedra, kintorna, klastrom, kuklya, lajstrom, lantorna, lecke, lëgënda, liktáriom, makula, mártir, pálma, papiros, pátriárka, páva, pëнна, petrëzselyëm, pirula, plébános, préda, processzió, purgatórium, sekrestye, sors, spongya, tënta, tëstamentum, tigris, trágya, vipëra, zsinat. — **Második fele:** almáriom, angyélika, apëllál, árkus, bazsalikom, cédula, cifra, citál, citëra, citrom, diéta 'Reichstag', diktál, finom, juss, kánikula, kzsula, kólika, kolláció, krokodilus, lëvëndula, mályva, muzsika, porció, turpis(ság).

XVII. század első fele: árënda, eklëzsia, figura, hiëna, kviëtancia, mágnës, palatinus, piktör, prëbënda, virtus. — **Második fele:** árëstom, ármális, báró, bugyëlláris, diéta 'ärztlich verordnete Lebensweise', egzámen, fiskális, fundus, gyëhëнна, imposztor, interes, kaján, kalamáris, kréta, majoránna, pelikán, platán, pompa, uzsora.

XVIII. század: akác, ápëtitus, cëruza, elemózsia, instál, instán-cia, kalamus, kollégium, kúra, tëstál, tubarózsa, virgács.

XIX. század első fele: adoptál, ágenda, ámbitus, bandériom, bestia, duëllum, egzekvál, egzekúció, egzekútor, granárium, interes, katekizmus, konfirmál, kontignáció, kórus, kúria, lénia, levendula, mágnás, mátrikula, ministrál, parókia, penicilus, portikus, préceptor, primás, rektor, reverenda, rezeda, róráté, rozsólis, sákramentom, stáció, vakáció.

THE
JOURNAL
OF
THE
AMERICAN
MEDICAL
ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., U.S.A.
1914

